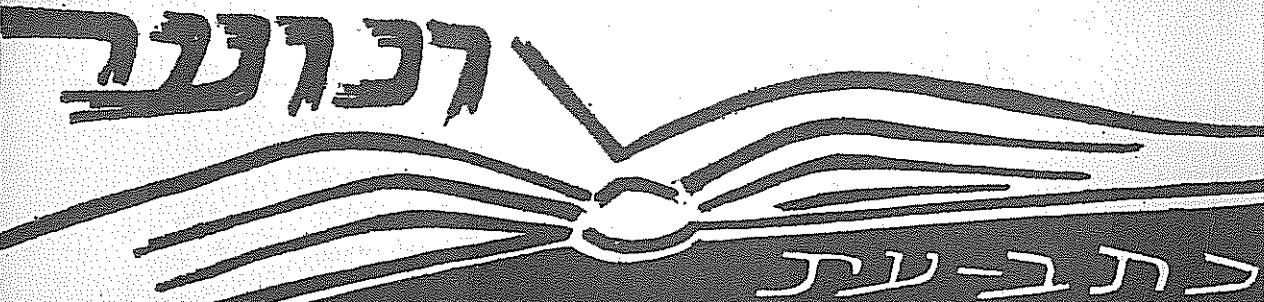

ללא יציאה

א'ב'נ'כ

ספרות לילדים

כתב-עית

עיון ומחקר

ילדות יהודית בארצות המזרח

בספרות לנוער

מאת: גרשון ברגסון

בשנתיים האחרונות הופיעו ספרים, רבים יחסית, שנושאייהם ילדים וילדות בארץ ובארצות הגולה, בתקופה של ערב קום המדינה. נושא זה שימש רקע ליצירות המתארות הווי של ילדים בגולה ובארץ, אך במיוחד בולטת העובדה, כי לראשונה בתולדות ספרותנו לילדים הופיעו ספרים שבהם מתוארת ילדות יהודית שבגולת ארצות המזרח. זוהי תופעה חדשה, ומעודדת, ומן הראוי לתת דעתנו עליה. הספרים שבהם ידובר הם, לפי סדר הופעתם, (1) הבריחה, (2) חרוז כחול של מזל, (3) לא נודעו עקבותיהם, (4) קונדסים בסמטת החמאם, (5) סופה בין דקלים, (6) אחותי כלה. חמשת הספרים הראשונים נכתבו למען ילדים והוצאו לאור כספרות-ילדים. הספר "אחותי כלה" אינו שייך לקטגוריה זאת, אעפ"כ נכלל הוא ברשימה, משום שיש בו תיאורים של חיי ילדים בסוריה, ונכתב מתוך ראייה רטרוספקטיבית של הסופר ובהסתמכו על זכרונות אישיים שלא נמחקו בהשפעת הזמן. היצירה בתחום הספרות היפה העברית בארצות המזרח היתה מועטה, בתחום ספרות-ילדים לא ניכרו אפילו צעדיה הראשונים. כל העומד לרשותנו על ילדים וילדות יהודים בארצות ערב מסתכם בסיפורים

- (1) הבריחה, אסתר שטרייט—וורצל "מסדה" 1973.
- (2) חרוז כחול של מזל, או: קחו אותי הביתה, נעמי וישניצר, ספרית הפועלים 1973.
- (3) לא נודעו עקבותיהם, פנחס פרח, הקה"מ 1974.
- (4) קונדסים בסמטת החמאם, חיים בן-חיים הקמ"מ תשל"ד.
- (5) סופה בין הדקלים, סמי מיכאל, דן חסכן, עם עובד 1975.
- (6) אחותי כלה, אמנון שמוש, מסדה רמת-גן 1974.
- (7) ראה יהודי המזרח בספרותנו, אברהם שטאל, המרכז לתוכניות לימודים, משרד החינוך והתרבות תשל"ד עמ' 12-16, 321.

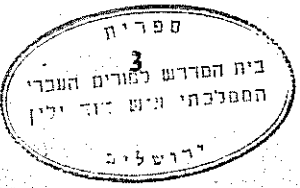
קרן בית הנשיא משרד החינוך והתרבות עירית ירושלים — המחלקה לחינוך המרכז לספרות ילדים

המערכת: גרשון ברגסון (יו"ר), ד"ר מנוחה גלבוע, אלכס זהבי, ד"ר אסתר טרסי

ק 87/17
כר' ק
תשל"ו

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים, דוד המלך 18.

בסיוע הקרן לזכרה של ליבי ברקסון ארה"ב

ובספרים מעטים. חלק מן הדברים נכתב ע"י סופרים שלא חוו את החוויה הבלתי-אמצעית של הילדות בארצות ובסביבה שאותן הם מתארים, אלא כשרונם הספרותי עמד להם לתאר את תיאוריהם ולספר את סיפוריהם פרי דמיונם. אך קודם שנת-בונן למסופר בסיפורי-המעשה ובעלילות שבספרים שאופיים נאראטיבי, אפנה את תשומת-הלב של הקורא למאמר הדין בנושאנו והוא: ילדות במצרים מאת ז'קלין כהנוב³) מדברי הכותבת משתמע כי חסרה יציבות לילדים יהודים במצרים ומורגש בדבריה העדר שורשים ושורשיות:

"חסרו לי המלים לבטא בהן את מחשבותי, אכן עולתימים היותי, ובכל זאת חשתי כי כי אף באחת מן השפות שאנו יודעים לא נוכל להביע את מחשבותינו שכן אף אחת מהן אינה שלנו. היינו אנשים בלי לשון, ולא יכולנו לדבר אלא באותות ובסימנים... דתם (של הזקנים) התבטאה בכך שיאמרו מכתוב, אינשאללה, אמן, אבינו שבשמים, שיתפללו... וידענו את נפשותיהם לפעמים, אך דתם לא אמרה ולא כלום על הדברים שהם קשים כל-כך בחיים... מה עלינו להיות כשנגדל אם אין אנו יכולות להיות לא אירופאיות, ולא ילדות, ואף לא יהודיות מוסלמיות או נוצריות, "דתיות" כדרך שהיו סבותינו"... רצינו לפרוץ מתוך המסגרת המיעוטית, להגיע לאיזה דבר אוניברסלי. ואיזו בוששה טהומה היתה בנו על עניוהם של אלה שקראנו להם "ההמונים הערביים" ועל היתרונות שהחינוך האירופי נתן לנו עליהם"...

מתיאוריה של המחברת ניתן להסיק כי עולם המושגים הזריאליים והפילוסופיים היו אירופאיים, אך היו שהתגנדרו בשמות ובאימרות בלא להבנים, אחד הסימנים של לבנטיניות.

זוהי תמונה חלקית של חלק מילדי היהודים במצרים. היה במצרים גם חינוך יהודי, היו מוסדות לאומיים ציוניים. האוכלוסייה היהודית במצרים השתייכה ברובה למעמד הבינוני. דלת-העם ורובעי העוני לא היו מסימני ההיכר של יהדות זאת. בעצם, גם מוצאם של יהודי מצרים לא היה כולו מבני יהדות המזרח.

אעפ"כ אנו למודים מדבריה של ז'קלין כהנוב, כי היתה תלישות, ואין להצביע על ילדות יהודית חיונית בארץ זאת, תוססת בחוויותיה, בשכבה החברתית של הכותבת — שכבה מהמעמד הבינוני בחברה עירונית. אין תימה שלא נמסר לנו עד היום מאומה על ילדות זאת בסיפורת העברית. על רקע מאמרה של ז'קלין כהנוב בולטים לכן עוד יותר הספרים שהזכרנו, ומושכים את תשומת-לבנו הסיפורים על חיי הילדים היהודיים בפרס, בעירק, בסוריה ובמרוקו. ז'נר זה של יצירה ספרותית פילס לעצמו דרך בשנתיים האחרונות והעשיר את ספרותנו לילדים ולנוער.

נדפדף בספרים ונראה מה יש בהם. העלעול יהיה בעיקר באותם הספרים שמחב-יהם עצמם יוצאי הארצות שאותן הם מתארים. כי בז'נר הדש זה, גם, כאמור

³ קשת כרך 11 עמ' 72-79.

ספרים שסופריהם לא הכירו את ההווי באופן בלתי-אמצעי ולא חוו את הווי-תיהם של גיבוריהם. אלה כתבו מה שכתבו על-סמך שמיעה, מחקר ולימוד. אין בכך פסול. ואין זו סיבה לפסול את היצירה משום היבט. אך אנו נעיין הפעם בדבריהם של אלה ששאבו את המסופר מכלי ראשון. כל הספרים שהזכרו הם ספרי הווי. המחברים מתארים את חיי-יומם של הילדים על רקע משפחתם וסביבתם הקרובה. יש בספרים כולם אפיונים משותפים ליהדות המזרח והם משתקפים ביצירות. ננסה לעמוד עליהם⁹).

א) הבולט בחינוכם של הילדים הוא שהתחנכו באווירה של אמונה דתית עמוקה.

החינוך, שקיבלו הילדים בכותאב או בתלמוד תורה, היה ספוג יראת שמים (שמוש עמ' 19); ההורים נוטעים בלב בניהם אמונה באל: "הסי בתי, אל תטילי דופי באלוהינו, נשגבו דרכנו מאתנו ואין אנו יכולים להבינו" (שטרייט—וורצל עמ' 20); "עורה בני, עורה, עת לעבוד את בוראך" (בך-חיים עמ' 14); קהילת היהודים במרוקו שומרת על מסורת מקומית של חג המימונה "שכל תכליתו אהבת ישראל". יוצאים אל מחוץ לעיר לבית-הקברות ושם... "הם היו בוכים וזועקים, מפילים תחינה על קברו של הצדיק בעל הזכות, שישלח שליח לתפילתם בפני כיסא הכבוד" (פרח עמ' 65).

ב) יש ניצנים של סקולורזיציה ועל רקעה אנו עדים לתופעות של התנגשות בין הדורות¹⁰):

"אליהו (גבור הסיפור) — שומר מצוות וירא שמים, ויעקב אינו כן. מצוות שקיים רק במצות אביו קיים, בין בכיסוי ראש, ובין בתפילה בימי מועד" (בך-חיים עמ' 17). "מלחמת אבות ובנים" זו, אף כי לא באה לידי ביטוי חד של התנגשות, בולטת יותר בספרו של סמי מיכאל.

"סבא הניח תפילין והתקין את עצמו למות מות קדושים... מחול השדים המשחולל מסביב היה בעיניו מאורע פעוט נוסף בהיסטוריה האישית הארוכה שלו בת האלפים... הוא סבא, לא פחד מפני המוות, והמוזר היה שגם לא היתה בלבו חרדה או המלה לבני משפחתו, לא לתינוקות ולא לנשים כי "הם היו אבנים ספורות בהר גישא של אמונתו האיתנה... הפורעים אולי יצליחו לנגוס "פרורים" מן ההר אך "ההר יישאר שריר וקיים לעולם ועד" (סמי מיכאל 130).

⁹ ברשימה זאת תוקדש תשומת הלב לנושאים ולתכנים בלבד ולא ייאמר כלום מן ההיבט הספרותי.
¹⁰ מוטיב זה אינו מופיע לראשונה בספרים שאנו דנים בהם. ו"ניגודי אבות ובנים" כבר תוארו ע"י סופרים אחרים (ר' א' שטאל עמ' 320), אך בספרים שברשימה הניגודים מתגלים בארץ ולא בארצות הגולה ורוב הסופרים הם צופים מרחוק ולא היו בארצות המתוארות.

אולם בניגוד לעמדתו של סבא ולאמונתו זאת, דיירי השכונה ואף "דיירי ביתו של" כלל לא התכוננו למות מות קדושים. קידוש השם לדידם אינו בהקרבה אלא בהמשך החיים "החיים הם הנכס היקר ביותר" ולמענם הם מוכנים למלחמה, ואכן הם עושים כך. אך אלה הם כאמור ניצנים. ההווי הדתי שולט בכל, בכל תחומי החיים, והם מוכתבים על-ידי ההלכה. המסורת והמנהג.

ג) כמעט מובן מאליו כי ליד האמונה הדתית העמוקה היכו שורשים אמונות תפלות, לידן אגדות ובהמשכן פולקלור. נראה כי קשה להם, ליהודי המזרח, לתחום תחומים ולהבחין מנה הגבול בין האמונה הדתית לבין האלמנטים האחרים שהצבענו עליהם.

כאשר משתוללת סופה אין היא בהכרח תופעה טבעית לפי חוקים שקבע אלוהים, אלא סבתא אומרת "לא אמרתי לכם — אלה המתים היוצאים מקבריהם" (סמי מיכאל). התפילות על קבר הצדיק מביאות מזור לחולים, פרי בטן לנשים עקרות, חתנים לעלמות, מאור לעיני עוררים "ואפילו היצאניות ביקשו לכפר על חטאיהן" ... דוגמה נוספת:

"נטלו הרוקדים את אזולאי (העיור) והשכיבוהו מלוא גופו על הקבר" ... כשהשהלהבו היצרים ... וקירבוהו אל הלהבות ... חש את להט האש חורך בכפוח רגליו, נתפלטה מפיו זעקת כאב חנוקה. — "נס נס התרחש, האילם מדבר". (בן-חיים עמ' 69).

ליד אמונות תפלות אלה עשירים חייהם של יהודי המזרח באגדות ובפולקלור הינניים שאין כאן המקום להדגישם והרי הם כתובים בספרים רבים שפורסמו בעניין זה.

ד) כפי שהדברים עולים מתיאוריהם של הסופרים חיים ילדי ישראל בסביבה ספוגה תחושה של מועקה וסגירות.

"נורי ... אהב את הסמטה המתפתלת הזו בלב לבה של בגדד העתיקה. אמנם היא היתה סגורה ומסוגרת בפני העולם החיצון, אך בתוך תוכה שרר חופש מוזר". התחושה הזאת, שקיימים שני עולמות, ניכרת בתיאוריהם של כמעט כל הסופרים. יש ורואים את העולמות מן ההיבט של סמטה, שכונה, לעומת העולם שמחוץ להם — השוק, הבזאר, השכונה של המוסלמים; ויש רואים ראייה רחבה יותר: עולם זה של המזרח לעומת אירופה הנכספת, הרחוקה אמנם אך הקיימת. וכך כותבת ז'קלין כהנוב: "אירופה היתה רחוקה אך היתה חלק מאתנו. סבורים היינו, כי המוסלמים מחקים את אירופה בגילוייה השטחיים ביותר מבלי להתאמץ ולתפוס את העליונות שעליה מיוסד שלטונה".

ה) סגירות זאת מולידה פחד. פחד מן הבלתי מוכר. שם, בחוץ, מעבר ל- שכונה, הרחק מן הבית והחצר, אף כי לא היה כלל מרחק גיאוגרפי. העולם הזה,

הרחוק החיצוני, המטיל פחד, אפיונו — אלימות. שם מכים, מבזים, מעליבים. אך יש להקים מנגנון של הגנה נגד המפחיד הזה, אמצעי ההגנה הם כמובן בשניים — במלל, בדברים, בקללות, בסלנג חריף וגס, אך גם באגרוף, בכח. מול אלימות יש להציב אלימות. פחד זה בא לידי ביטוי בשתי שורות של סמי מיכאל:

"אביו (של נורי) היה יהודי. כשאר היהודים זיירי השכונה שלהם. הוא נשא עמו פחדים של דורות רבים. אך מעולם לא הציג את פחדיו לראווה, בשל כך העריץ נורי את אביו (10) ועוד: "בנורי חסרו התכונות שהתברכו בהם היהודים "ההגונים" ואשר הצילו אותם מכליון: זהירות, פחדנות, כניעה גופנית (43).

אנו מוצאים מוטיוו זה גם אצל פרח כשהוא מתאר חבורת פרחים מוסלמים מתקלסת בנערים יהודים, ושיך מוסלמי שהכיר את ההורים מצילם מידיהם. חיים בן-חיים מתאר את ההתנגשויות האלימות כאשר המוסלמים נטפלים מציקים ומכים; גם שטרייט—וורצל מספרת על נערים ערבים שמגיחים פתאום ומפקדים על הילדים לומר הקוראן הקדוש, כמובן לשם תואנה ל"הענשה" ולמכות.

ו. על רקע מציאות זאת צומח היהודי די שאינו נכנע, שרוח לחימה מפעמת בו:

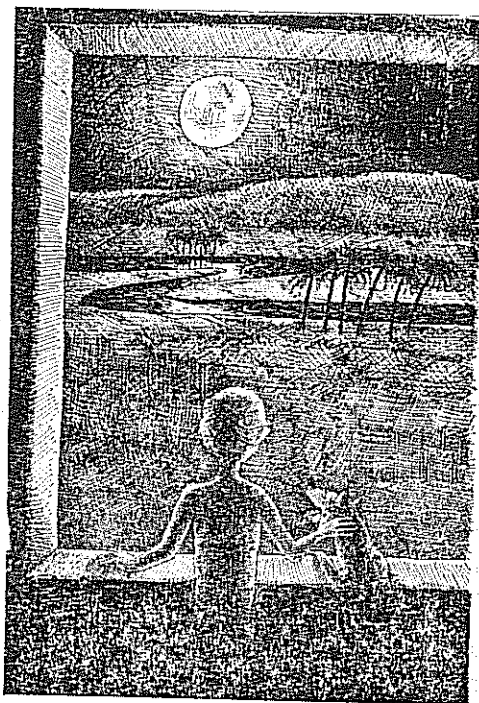
"שוכני הסימטה... לא דגלו בסיס-מתו של שמשון: תמות נפשי, עם פלשתים. הם המתינו לבוא הפלש-תים כדי להשמידם"...

הם ארגנו הגנה. הערימו לבנים, אבנים, גיגיות וכל הנמצא בהישג יד כדי להקים מתרסים.

הם עלו על הגגות כדי להלחם. המצב בסימטה והמאבק היום-יומי חישל "בנפשם משהו ששום דיכוי לא יביסו". ואכן נלחמו.

ז) האלימות המילולית חריפה לא פחות: — הי יהודי ממזר עמוד (סמי מיכאל)

— יא סימון כלב בן כלב, יא כלב יהודי (שטרייט—וורצל)
— איך אתה הולך יהודי בן זונה, אני מחרבן על דת אביך הארורה";

מתוך "סופה בין הרקלים"

"יהודים ממזרים, בניהם של גמלים בג'בליות שחורות, שיתקשו בקרח לעולמי-עד אברכים הנימולים! (בן-רחיים).

כמובן שהילדים היהודים היו חייבים למצוא תשובה נאותה ואתה שומע מפיהם תשובה מוחצת:

— "יא ערבי ואני משתיין ומפיה לסירוגין על דת אביך"

— "יא דלועים נבובים, אני משתיין עליכם שחין וצפרדעים"

— "סדום ועמורה עליך, זונה חללה"

ח) קשים, אפורים חייהם של ילדי היהודים במזרח. הם חיים בדלות, בעוני ובדחקות. ילדים אספו ברחובות בדלי סיגריות ופקקים של בקבוקים. הם שוטטו בבתי קפה שם "פקקי בקבוקים היו פאזרים בכל פינה, אפשר היה לאסוף כמות שמכירתה לבית-חרושת לגזוז תספיק לקניית כרטיס קולנוע". אך לא רבים הילדים שהלכו לקולנוע. "לא ידעתי סרט מהו, קטן הייתי מכדי שיקחו אותי לבית-קולנוע בעיר. ילד יהודי לא הרבה לצאת מן השכונה בכל מקרה... אך סרט מעולם לא ראיתי כל שכן סרט שיש בו יהודים" (שמוש).

ט) ילדי ישראל חיו במונטוניות, בלי גיוון של עיסוקים ושעשועים. ססמאות הפידוצנטריזם עדיין רחוקות מהישמע בארצות אלה. "הכל למען הילד" אינה מטבע עוברת לסוחר.

אדרבא, לא היה כל חיץ בין עולמם של הילדים לבין זה של המבוגרים. "כולם דרשו מהם כי יתגברו בגיל רך כדי לשאת בעול הפרנסה" (סמי מיכאל) וכך אנו חשים גם אצל הסופרים האחרים. התבגרות בטרם עת, שידוכין בגיל נמוך. שלילת הילדות והמתלווה אליה.

י) בתי-ה"ס שהיו פה ושם היו ניצני הקדמה. אך גם בית-ספר "מודרני" היה שקוע במאה הקודמת בשיטות הלימוד, בדרך הענישה וכד'. כאשר הגיע אמנון שמוש לארץ-ישראל ובא לבית-ספר ארצישראלי הוא זוכר כי: "למורים התרגלתי איכשהו, אם כי מורה בלי מקל הוסיף להיראות בעיני כמו דלי בלי ידית, לרעיון שמורות ילמדו אותי ועוד יאמרו לי מה לעשות קשה היה להתרגל".

יא) אך לא רק בתחום החינוך. בחיי יום-יום לא נהנתה האוכלוסיה היהודית מקדמה טכנולוגית בכל הקשור בהווי החיים, שמוש אולי מדגים את תרבות החיים במשפט אחד: "חלב קנו מן הרועה שהיה חולב עז בו במקום". ריח הגללים שליווה את החלב השניא אותו על הילד ולא שתה מן המשקה.

י"ב) ואעפ"י כחוט השני עובר בכל סיפוריהם של המחברים החן והיופי שמתלווה אל הילדות בחגי-ישראל, בהכנות לקראתם ובמסורת העמוקה בחגם את חגיהם. חגי-ישראל והמנהגים היוו ללא ספק שביבי אור בחייהם של הילדים, ושביבים אלה היו לאלומות קרניים זוהרות ומשמחות. המחברים מת-

ארים לפרטיהם הווי זה, מנהגים והרבה הרבה פרטים על המאכלים; אופן הכנתם, אחסונם, דרך אכילתם, טעמם וריחם, ובעיקר מה שנקרם סביבם לפני הסעודה, בשעת הסעודה ואחריה. נושא שיש לענות בו. אך בין כך ובין כך אפשר לומר כמעט בוודאות כי חגי ישראל עמדו במרכז חייהם של יהודי המזרח. הכל עסקו בחג וב-הכנות לקראתו. וכך מחג לחג.

י"ג) גלות וגולה

יהודי המזרח היו בגולה וכל המאפיין אותה בתיאורים הרבים של יהדות בגולה בכללה מאפיין גם אותם.

אין, איפוא, תימה, כי גיבוריהם של המחברים כולם עולים לא"י. תפיסת הגולה על כל מרכיביה ביזוי היהודי וביזוי, דיכאון לאומי, פחד פוגרומים, אסוציאציות של גרמניה הנאצית. כל אלה מובילים בדרך הטבע לעלייה לעתים דרך בריחה. הלבטים של עזיבת הגולה מרובים והקשיים נערמים. ודאי אין זה מקרה כי בדרך-כס לעלייה עומד המוות. בשני סיפורים נפטרות הבנות הצעירות שלא זכו להגיע ארצה.

מה סימליות במוות זה — פרשה בפני עצמה.

אך כל הרוצים בכך עולים ומגיעים לארץ הנכספת.

י"ד) עד כאן סקרנו את היש בספרות הילדים שהבאנו. לסיום ברצוני להדגיש, כי אפשר ללמוד גם מן המוטיביונים שנידריים בספרות זאת. כבר הצבעתי על המונוטוניות שבחיי הילדים.

אין רמז לעיסוקיהם של הילדים בתחום האומנויות, לא מסופר, לא במישרין ולא בעקיפין, על לימודיהם של הבנים או של הבנות בתי-אולפנא תיכוניים או גבוהים. אין אתה קורא על לימוד מוסיקה, ציור, ריקודים בחוגים או ביחידות. הילדים אינם מבקרים במופעים אמנותיים. אין בספרים רמז לעיסוקם של הילדים בשעות הפנאי, לא משחקי חברה ולא משחקים בודדים בצעצועיהם. אינך קורא על קריאת ספרים על-ידי ילדים ולא על-ידי הורים, אין רמזים לעיתוני-ילדים. הילדים לא השתתפו בפעילויות בתנועות-נוער או באגודות ספורט אעפ"י שהיו כבר אירגונים מסוג זה.

אינך מוצא מפעלים מיוחדים, שבהם ילדי יהודים במזרח ימצאו פורקנס בת-חומים שונים — כגון מחנות קיץ, בתי תלמיד וכד'.

אינך מוצא רמזים לשאיפות וכמיהות בעתיד. נראה לי כי תכונות אלה לא טופחו, וילדי יהודים במזרח היו עדיין שקועים בהווה האפור שהיה קשור בטבורו לעבר. כל שידענו על חברה מסורתית ואפיוניה מקבל ביטוי הפלסטי בספרות-ילדים זו שנוצרה זה עתה.

ודאי אין לראות בספרים אלה שהזכרנו מיצוי הנושא. אמנם מבחינת הארצות יש ייצוג ראוי לשמו, אעפ"י מותר לשער כי מבחינת הנושא אין בהם אלא התחלות. אבל ההתחלות יפות, מעודדות וחשובות וודאי יבוא להם המשך.

קווים להתפתחותה של ספרות ילדים בשפה הערבית

מאת: אליהו אגסי

חברה מסורתית וחברה במערב:

החברות המסורתיות יצרו לעצמן ושאלו מאחרות אוצרות של פולקלור עשיר ומגוון, והיו מודעות לערכם החשוב של אוצרות אלו כאמצעי לנטיעת אמונה, לחינוך, לטיפוח מידות טובות ולבידור. מכאן אנו למדים שהילד הערבי גדל עד העבר הקרוב על אוצר גדול של שירים פתגמים, משלי חיות ועופות, מעשיות וסיפורים על נביאים וקדושים דמיוניים והיסטוריים, ענקים ושדים וכו'.

כיום החברה הערבית היא חברה במערב. מנהגיה המסורתיים התרופפו, ואילו התיאוריות של המערב בדבר חשיבותן של שנות הילדות בחיי האדם, בעיצוב אישיותו ופיתוח כישוריו — תאוריות שהפכו את הילד לאישיות ראשונה במעלה במשפחה המערבית — לא הפכו בה עדיין לנחלת הרבים. הילד הערבי, שהוא עדיין במידה מסויימת נחות חשיבות בהיררכיה המשפחתית, נמצא איפה קרח מכאן ומכאן.

ספרות לילדים במצרים:

למילוי של החלל הריק שנוצר בחייו של הילד הערבי על ידי יצירת ספרות ילדים במשמעותה המודרנית בשפה הערבית, התעורר ראשונה הסופר המצרי כאמל כילאני בשנות השלושים של המאה הזו. אולם הוא לא היה יוצר של ספרות ילדים ערבית מקורית, אלא מריק מכלי אל כלי, שואב מלוא חופניים מספרות הילדים המערבית ומן הפולקלור של העמים האחרים ושל הערבים עצמם, ומגיש אותם לקוראים הערבים הצעירים בשפה ערבית ספרותית, נמלצת דווקא, כי סברתו היתה שאין חובה ליצור סגנון מיוחד לספרות ילדים בשפה הערבית. אולם בכל זאת ראה לנכון להקל על הילד את הבנת הטקסט, ולכן נקט בשיטה יחידה במינה של הוספת ביאורי המלים בסוגריים בגוף הטקסט.

מסתבר שבראשית שנות הששים נהיה המשטר הנאצרי מודע לחשיבותה של ספרות ילדים, ומאז קמו במצרים אפוטרופסים חשובים לספרות זו. מחנכים (אך לא

סופרים) כגון מוחמד עטייה אל אפראשי, מוחמד קדרי לוטפי, מוחמד סעיד אל עריאן ומוחמד אחמד בראניק עומדים בראשם של צוותות מיוחדים של מולו"ת מולאמת, ומוציאים לאור שפע רב מאוד של ספרות ילדים לכל הגילים. אולם גם הם מתרכזים עדיין במלאכת ההרקה מכלי אל כלי ולכלל יצירה מקורית לא הגיעו אלא במעט. גם אם נניח שהם מודעים לחשיבותו של Here and Now בספרות ילדים — הרי היצירה בשטח זה עדיין בחיתוליה. מאידך קיים במצרים הסדר מסוים עם מולו"ת בשם מוסד פרנקלין מארה"ב, ובנוסף לספרים רבים למבוגרים היוצאים לאור בעקב הסדר זה, הם מרבים לתרגם ולעבד סדרות של ספרים לילדים במדע, בטכנולוגיה, ארצות ועמים, הכרת הסביבה, וכדומה.

בארצות ערביות אחרות

בקווים דומים מתפתחת המולו"ת של ספרות ילדים בלבנון, ובמידה מצומצמת יותר בארצות ערביות אחרות. כמו כן קיימים הסכמים של קרפורדוקציות עם מולו"ים צרפתיים ואחרים.

התוכניות המוקדשות לילדים ולנוער באמצעי התקשורת ההמונית נתנו ונתנות גם הן דחיפה גדולה להוצרותה של ספרות ילדים מגוונת בפרוזה, שירה, תסכית, לחן, וחינוך, גם בישראל וגם בארצות השכנות.

ספרות לילדים בישראל — ראשית:

מקצתם ש לספרי כילאני ואחרים נותר בידי ערביי ישראל מימי המנדט. בשנות החמשים, בעקב מבצע קדש, רכשה המחלקה הערבית של ההסתדרות ספרי ילדים מרובים לספריות ההשאלה שלה בישובים הערביים. אחרי כן יצאו לאור כמה ספרונים לילדים, רובם מפולקלור העמים, ביוזמתו של המשורר ג'מאל קעוואר והסופר מחמוד עבאסי, מהם שניים הכילו לקט מתורגם מסיפורי "חושם מבגדד" של בעל הרשימה..

בראשית שנות הששים הוציא בית דפוס פרטי תל-אביבי לאור בשיטת ההעתקה רבים מספריו של כאמל כילאני. המשיך במלאכת ההעתקה בית ההוצאה הערבי של ההסתדרות, ובמדה מסויימת גם מולו"ים אחרים. אולם כיום עומד לרשותו של הילד הערבי הישראלי שפע של ספרות ילדים מיובאת מן הארצות השכנות, בעקב ההיתר ליבא ספרים שניתן לסוחרים הספרים בגדה. כן הוא יכול להשיג אותם בהשאלה מן הספריות של בתי הספר שלו, ההולכות וקמות, הולכות ומתעשרות בספרים, בעידודו של משרד החינוך.

ספרות מקורית בישראל:

בישראל התחילה להתפתח ספרות ילדים ערבית מקורית, ויתכן שמגיע לה תואר של חלוציות בשטח זה. גרם לכך בודאי המגע עם החברה היהודית ועם השפע של ספרים ושל כתבי עת לילדים בשפה העברית, וגם המחסור של ספרי ילדים בערבית שהיה קיים בשנות החמשים. (כאמור, באותן שנים פרסמו מחמוד עבאסי וג'מאל קעוואר הנ"ל את ספרי הילדים הראשונים בשפה הערבית) שני מורים מנצרת החלו

באותן שנים לפרסם חומר לנוער במסגרת "עמוד לתלמיד" בשבועון הערבי של ההסתדרות הכללית של העובדים "חקיקת אל אמר". לעמוד זה החל המורה מר מוס-טפא מוראר — אז סופר מתחיל — לתרום את סיפוריו הראשונים לילדים. עם סגירתו של השבועון הזה (1960) החל להופיע דר-שבועון לילדים "אל-יום לאוולא-דנא", כיום "לאוולאדנא" בלבד, וזאת במסגרת המוסד לפרסומים של ההסתדרות הנ"ל "בית ההוצאה הערבי". דר-שבועון זה עודד את הסופר והמורה, מר סלים כורי ליצור סיפורים לילדים ולנוער, שנתפרסמו בו, ואח"כ בשני ספרונים: "קולוב ביידאא" ו"אלא עאלם אינג'ום". מר סלים כורי — סופר ומורה — פרסם עוד לפני כן שני ספרים לנוער: "מורים ותלמידים" "המלך החכם" ואח"כ ספר נוסף: "עלא איג'חת אל עוואטף".

המורה מוסטפא מוראר הפך במשך הזמן לסופר מקורי ופורה בשדה הסיפור הקצר למבוגרים, אולם חזר ונתן ידו ליצירת סיפורי ילדים המתפרסמים "בלאוולא-דנא". בשנת 1974 הוציא בית ההוצאה הערבי מבחר קטן מסיפוריו בספר בשם "תאנים והשדים".

בינתיים צמח יוצר נוסף המפרסם סיפורים ושירי ילדים מקוריים "בלאוולאדנא", ושמו סאמי טיבי.

בשטח השירה פרסם בית ההוצאה הערבי (מקודם קרן הספר הערבי) שירון לילדי גן בשפה העממית מאת המחנך סאמי מזיג'ית. המשורר שלמה שעשוע פרסם שני שירונים בלשון ספרותית. המורה אברהם בחות פרסם שירי ילדים לרוב, אולם טרם ראו אור בספר. כתריסר משיריו זכו בפרס מטעם הוועדה לתרבות לערביי ישראל שליד המועצה הלאומית לתרבות ולאמנות שליד משרד החינוך והתרבות. שירים אלו הולחנו יחד עם שירים אחרים, וראו אור עם תווייהם, בחוברת נאה מטעם משרד החינוך. גם המשורר ג'מאל קעוואר פרסם מספר שירים לילדים, אך לא בספר. שעורי הזמרה והפעילויות החברתיות בבתי הספר הערביים מתפתחים והולכים, והם נותנים דחיפה נוספת להתפתחותו של הזמר הערבי לילדים.

כתבי-עת לילדים ולנוער.

"בית ההוצאה הערבי" של ההסתדרות הכללית הוסיף על כתבי-עת שלו "לאוולא-דנא" — (המיועד לגילאי 10 — 14) כתב עת לגילאי 7 — 10 בשם "סינדבאד", (כמתכונת "אצבעוני" ובשיתוף עם המו"ל שלו), ושלישי לתלמידי תיכון בשם "זהרת אי-שבאב". על אף שמספר הסופרים והמשוררים הערבים בישראל אינו קטן, רק אחדים מהם כאמור, לוקחים חלק ביצירת ספרות ילדים. יתכן וגם הם כחברתם אינם ערים עדיין לחשיבותה של יצירה זו — לא כל שכן במסגרת של Here and Now. אולם "סינדבאד" ו"זהרת אי-שבאב" הנ"ל מתחילים גם הם להוות גורם מזדבן בשטח זה..

כאן המקום לציין שגם בשדה זה של כתבי-עת לילדים בערבית תופסת ישראל מקום מיוחד. כי מה שיוצא לאור בשדה זה בארצות השכנות הוא בעיקר מסוג

הסיפור ההרפתקני בציורים, כהעתק או חיקוי למקור האמריקאי: "מיקי" "סופר-מן", "העטלף" וכדומה. קדם לכך נסיון של הוצאת כתבי-עת לילדים מסוגם של כתבי-העת הישראליים בשם "סינדבאד". זה היה במצרים בינואר 1952 — כלומר חצי שנה לפני המהפכה הנאצרית והופעתו נמשכה מספר שנים, אולם גם בו רב היה החומר השאוב ממקורות אחרים.

בשנת 1970 החל להופיע במזרח ירושלים כתבי-עת לילדים בשם "בראעם", ואחריו שני בשם "טארק". מבחינת רמה עמדו על דרגת ביניים בין שני הסוגים כנ"ל.

מגבלות:

השפע הרב של ספרות ילדים שבו מתברך השוק העברי, הן ספרות מועתקת על עושרה בציורים ובצבעים, הן ספרות מקורית פחות עשירה בציורים ובצבעים, נשען על ציבור גדול יחסית של קוראים, ועל הרגלי רכישה מפותחים של ספרי ילדים לבית, ולמתנות בימי הולדת, בר מצווה וכו'. משענת זו אינה קיימת בשוק הערבי בישראל: הציבור קטן, הרגליו הנ"ל אינם מפותחים, ונכונותו לשלם מחיר גבוה למוצר יקר בעל איכות עיצוב גבוהה — נעדרת. על כן אין מו"ל שיהיה מוכן להוציא ספר ילדים מקורי, או מתורגם מעברית, מה גם באיכות גרפית גבוהה, בגלל עלותו הרבה. יתכן והציבור של ערביי ישראל היה בשל בהדרגה לקראת כך, וגם היצירה והמולות המקורית היו נשכרים, אלמלא השפע המיובא מן הארצות השכנות, והעומד ברובו, בפשטות העיצוב שלו, רחוק מרמות העיצוב המקובלות בספרות ילדים מודרנית. בכל זאת אין להטיל ספק בשירות שייבוא זה עושה, כמות שהוא לילד הערבי בישראל ובשטחים המוחזקים.

* נסיון יחיד בשטח זה נעשה ע"י בית ההוצאה הערבי בהוציאו לאור את ספרו של מר בנימין תמוז "לילה על הגדה המערבית" בתרגום לערבית בשם "לילה ברומא" (1964).

ניקוד ספרי ילדים

מאת: מאיר בראלי

המערכת מביאה שתי רשימות המתייחסות לבעיית הניקוד בספרי-ילדים. שתי הדעות המובאות אינן מבוססות על מחקר והדברים מובאים במסגרת של ויכוח פתוח. נשמח לקבל תגובות והערות לנושא זה. המערכת

דומני שיש קורלציה מעניינת בנושא ניקוד ספרי ילדים. יש יותר ספרים לא מנוקדים בנושאים שבהם הניקוד חשוב יותר. הוצאת ספרים עשירה ומכובדת, שבדרך כלל מקפידה גם על טיב "התוצרת" שלה הוציאה ספרי מדע פופולרי לנוער, על סביבתו הפיסית של האדם. ספרים אלה רוויים במונחים לועזיים (שאינן לתרגם אותם) וכל זה לא מנוקד. הופיע ספר קריאה לילדים, שנושאו קשור לארכיאולוגיה ויש בו מונחים מעולם הארכיאולוגיה — לא מנוקד. גם הנסיונות להכניס ניקוד חלקי במירלים לועזיות אינו פותר את הבעיה, ביחוד מפני שנסיון זה נמוג בלחץ בתי-הדפוס. השפה העברית היא שפה שיש בה ניקוד. שפה, כל שפה, אינה רק מכשיר פרגמטי, כלי תקשורת שבו מביעים משהו כך שהאחד יבין — פחות או יותר — את כוונתך. אין תשובה אנטי-תרבותית יותר מאשר "העיקר שאתה מבין מה שרצייתי לומר", תשובה הנזרקת למעיר על שיבוש לשון (יהיה חמור ככל שיהיה).

אכן, הניקוד פותר רק חלק מבעיות לשון אלה, אך לעומת זאת בנושא הניקוד וההיגוי הנכון, יש תשובות לשוניות חתוכות, בעוד שבנושאים אחרים יש כר נרחב לחלוקי דעות, כשכל מומחה מגייס לעזרתו חלק מהמקורות (המתאם לדעותיו) ופוסל את החולק עליו בנושא המחלוקת כנאמן לדקדוק ולא להתפתחות הלשון... זאת שלא לדבר על כך שכל בור יכול למצוא לעצמו מומחה שיגן על שגיאותיו ועל בורותו.

לא כן לגבי הניקוד. חילוקי הדעות האפשריים הם מוגבלים מאד והתועלת שבני-קוד אינה מוטלת בשום ספק. ככל שימשיך ילד לקרוא ספרים מנוקדים עד גיל גבוה יותר, כן יגדל הסיכוי שהילד (ואחר-כך המבוגר) ידבר עברית כהלכה, יהגה את המילים ואת הנטיות כפי שהדקדוק העברי מחייב ולא "יפתח" את הלשון בכיוון ש"מפתחים" אותה בורים.

אכן, יש רבים שאינם מייחסים חשיבות להיגוי ונוקשותו של הדקדוק העברי אינה נראית להם. בטענותיהם ובהלצותיהם של הללו אפשר להעסיק את הקורא הרבה, אך ספק אם כדאי הדבר. אמנם, השפה מתפתחת וטוב הדבר (בעצם זהו הכרח), אבל אסור לשכוח, כי השפה העברית אינה מתפתחת התפתחות טבעית, מתוך עצמה, אלא קולטת דוברי שפות זרות שרוחן שונה משלה. הללו כשהם מדברים עברית וכותבים עברית — הם ממשיכים לחשוב בשפות זרות. לא אחת אתה שומע דובר עברית שהיגויו זר במקצת, אף על פי שהוא יליד הארץ. הסיבה? המטפלת שלו בקי-בוץ היתה ילידת הונגריה...

על מבטא זר קשה להתגבר וגם החשיבות אינה רבה (זו בעיה של דור אחד בלבד, אין מעבירים מבטא זר לדור הבא), אבל על "ניקוד נכון בדיבור" רצוי להיאבק וניקודם של ספרי ילדים יכול לעזור הרבה.

המוציאים לאור מעדיפים, רובם, שלא לנקד ספרי ילדים. ספר לא מנוקד, יצור זול יותר ויש פחות דאגות ופחות בלבול מוח, ויש יותר בתי דפוס הערוכים להדפיס ספר לא מנוקד מאשר בתי דפוס, שבכוחם לסדר בדפוס ספר מנוקד. ההצדקה שבפי המו"לים היא שילדים מעדיפים ספר לא מנוקד, כי ספר מנוקד נראה להם "תינוקי". אל הילדים עצמם אין לי, כמובן, שום טענה. לעומת זאת נראה לי, כי יש לערוך מסע הסברה רציני וחמור בקרב מורים והורים המזרזים ילדים לעבור לקריאת טקסטים לא מנוקדים, מפני שנראה להם כי בזה הם מזרזים את התפתחותו — הוא אינו זקוק עוד לניקוד...

אין הם מבינים שיש יסודות לא מבוטלים בלשון, שבהם נפסקת התקדמותו של הילד בשלב שבו עבר לקריאה לא מנוקדת. ככל שדוחים שלב זה כן גדל הסיכוי שהרמה הלשונית של הילד תהיה גבוהה יותר כאשר יצטרף לקהל הבוגרים. אגב, לא מובנת לי הנטייה להזדרז ולהוציא ילד מעולמו הילדותי ולהריץ אותו אל עולמנו — האומנם אנו מרוצים כל-כך מהעולם שאנו נושמים בו?

אם יהיה ביקוש מיוחד לספרי ילדים מנוקדים יש סיכוי שהמו"לים יחזרו לדרך שבה הלכה בשעתה שושנה פרסיץ ז"ל המוציאה לאור הזכורה לטוב של ספרי הילדים (הוצאת "אמנות") — שעל ברכיה גדלו דורות רבים מילדי ארץ-ישראל. בתקופת המנדט הבריטי פעלה אשה דגולה זו, שושנה פרסיץ ז"ל, שזיכתה כמה דורות של ילדים במיטב ספרות הילדים בעולם, והכל בניקוד (ואז היו קשיים טכניים גדולים יותר מאשר עכשיו, כשיש מכונת סידור המקטינה את הקשיים הטכניים בהרבה). האינטליגנציה הניכת הארץ — ועמה בעצם כל ילידי הארץ — התחנכה על ספרי אמנות אלה, על "הדבורה זיוית" ו"מציאים ואמצאות", על "בת פרעה" ו"ימי

פומפייה האחרונים", על "דור קופרפילד" ועל "באין משפחה", על "ילדי רב החובל גרנט" ו"אי-התעלמות" ועוד ועוד ועוד.

ניסה ללכת בעקבותיה ישראל זמורה, שזיכה את ילדינו ב"הרוח בערבי הנחל", בסיפוריו של מילן על "פו הדב" ובכמה וכמה יצירות אחרות שעזרו להתפתחותו של דור הילדים הראשון במדינת ישראל. גם "דן חסכן" הלכה זמן מה בדרך זו ותרמה תרומה חשובה — חבל שבאחרונה מתגברת בה הנטיה לוותר על הניקוד (ולוותר על הכריכה הקשה, שגם היא דרושה מאוד לספר ילדים, אך זו בעיה לעצמה). נראה לי שעל משרד החינוך לטפל בבעיה זו ברצינות — בהסברה למורים ולהורים יש חלק מהפותרון. יתכן שיש צורך לחשוב גם על תמיכה חמרית לספרי ילדים מנר קדים, תוך סלקציה, כמובן: לספרים טובים — לתת, ורק להם.

הערות למאמרו של מאיר בראלי

מאת: אלכס ז. הבי

חלק מהנחותיו של מר מ' בראלי מבוססות על השערות, או על מוסכמות שרווחו פעם ואין להן ביסוס מחקרי.

א. לא הוכח שילדים מעדיפים ספר בלתי-מנוקד עלי-פני ספר מנוקד בטענה, שספר מנוקד הוא תינוקי. הראיה: ספרי "דן חסכן", "מצפן", "עדי" ו"כתרי" נקראים ללא היסוס על-ידי תלמידי הכיתות הגבוהות של בית-הספר היסודי, כשם שסיפורי חבורות והרפתקה בלתי מנוקדים נקראים על-ידי תלמידי הכיתות הנמוך-כות והבינוניות בגלל נושאם ולא בגלל היותם מקובלים כספרי "מבוגרים".

ב. סימני הניקוד באים לסייע לקורא להבחין בין האפשרויות השונות של פענוח המלה הבודדת. הם נקלטים על-ידו במהלך הקריאה רק כאמצעי-עזר למטרה זו. ככל שהסיכויים לפענח את המלה מתוך ההקשר שבה היא מובאת, גדולים יותר, כו הוא מנעט להתייחס לסימני הניקוד. ילדים שהרבו לקרוא ספרים מנוקדים

מתקשים לנקד ושוגים בניקוד באותה מידה, שמתקשים בכך ילדים שמיעטו לקרוא ספרים כאלה בילדותם.

ג. גם אילו צדק מ' בראלי בהנחתו שהקוראים הצעירים אכן מפיקים בקריאתם את סימני הניקוד, ספק אם היה בכך כדי לסייע להם להתגבר על שגיאות הגייה. מקורן של שגיאות אלו בחוסר התחשבות של השוגים בחריגות מן הנורמה, והן חוזרות בצורות לשון בלתי שכיחות (יכלתי במקום יכולתי, בירושלים במקום בירושלים וכו'). מכיוון שצורות אלו אינן שכיחות, ממילא הסיכוי שהקורא יתוודע אליהן באמצעות הקריאה בספר מנוקד בלבד ויפנימן — הוא אפס.

ד. אין פגם בהדפסת ספרים מנוקדים עבור קוראים העשויים להתגבר על קשיי הקריאה ללא ניקוד. אולם, בהתחשב בהפרשי המחיר שבין הכנה לדפוס של טקסט לא מנוקד להכנת טקסט מנוקד, שבין סדר מנוקד לבין סדר רגיל ואף להבדלי המחיר של ההגהה, מובנת התנהגותם של מו"לים ציבוריים המתאמצים לשמור על רמת מחיר סבירה של ספרי ילדים, כאשר הם מדפיסים ספרים המיועדים לתלמידי הכיתות הגבוהות של ביה"ס היסודי ללא ניקוד. יש, אמנם, קבוצת אוכלוסייה המתקשה עדיין לקרוא בגיל זה טקסטים בלתי מנוקדים, אלא שהיא נזקקת לספרים המקובלים כמיועדים לכיתות הביניים.

אגדות אנדרסן בלבושו העברי

במלאת מאה שנה למותו של משורר האגדות

מאת: אוריאל אופק

אספר לכם סיפור, ששמעתיו בעודי ילד קטן, ובכל פעם שהרהרתי בו מאז, שבתי ומצאתי שהוא יפה משהיה לכתחילה; שכן הסיפורים כמותם כבני-אדם מסויימים, שכלל שמוזיקנים הם נעשים נאים יותר, וזה משמח כליכך את הלב.

(ה"כ אנדרסן, תרגם דב קמחי)

בראשית שנת 1835 הופיעו בקופנהאגן שני ספרים מאת הסופר המתחיל בן השלושים האנס כריסטיאן אנדרסן: רומאן-המסעות "האימפרוביזאטור (היוצר לשעה)" וספ-רון דק בשם "אגדות מסופרות לילדים", שכלל ארבע מעשיות: "קופסת-ההצתה", "קלאוס הקטן וקלאוס הגדול", "הנסיכה על העדשה" ו"פרחיה של אידה הקטנה". ובעוד שאנדרסן ציפה בקוצר-רוח למשפטה של הביקורת על הרומאן שלו, שכן מאז ומתמיד גילה רגישות רבה כלפי ביקורת שהופנתה כלפיו — לא הקדיש מחשבה רבה לחוברת האגדות: הרי חיבורן של אגדות אלו בא לו בקלות רבה כליכך, כאילו היה שעשוע מהנה. והנה, בעוד הוא מצפה לפסק-דינה של הביקורת, הביא לו הדואר מכתב בלתי-צפוי: פרופ' אורסטד, הפיסיקאי הדני המהולל מגלה האלקטרומאגנטיות, כתב לו: "האימפרוביזאטור" יעשה אותך אולי מפורסם, אבל אגדות-הילדים תעשינה אותך בן-אלמוות".

— אבל אדוני הפרופיסור! — פרצה קריאת-מחאה ספונטאנית מפי הסופר, — הרי אגדות אלו הן דבר של-מה-בכך בעיני...

אבל עד מהרה נאלץ אנדרסן להודות כי הפרופיסור צדק במשפטו. אותן 'אגדות של-מה-בכך' הן שהפכו אותו מצעיר שבע-כשלוניות לסופר נערץ; בזכותן נעשה הבר-ווזון המכוער לברבור יפה-תואר. מאז ועד סמוך למותו הוסיף להוציא עוד 32 קבצים, ובהן 168 אגדות ומעשיות, שתורגמו למרבית לשונות תבל ועשו את בן-הסנדלר מאודונה לבן-אלמוות.

אנדרסן הנס כריסטיאן
1805 — 1875

ואמנם, משנעשה אנדרסן אזרח של קבע בממלכת האגדות, למד להכיר את מש-מעוטה העמוקה של האגדה ואת עוצמתה, כדבריו המאלפים והפיזיים באוטוביוגר-ראפיה שלו: "בכל עולם הספרות אין ממלכה נטולת גבולות כאגדה. היא עולה מקברים קדומים ספוגי דם עד ספרי המעשיות המצויירים של הפעוטות; היא מק-פלת בתוכה את שירת העם ואת שירת האמן, וכוללת בשורותיה תוגה וגם שחוק, פשטות תמימה, אירוניה והומור. בעיני האגדה היא השירה בתמציתה".

תרגומים עבריים ראשונים

היום אין לכם כמעט ילד עברי, שלא יכיר את "בגדי המלך החדשים" או "הזמיר של מלך סין", את "אצבעונית" או "הברווזון המכוער". אבל אגדות אנדרסן הרא-שונות התחילו מופיעות בספרות-הילדים העברית באיחור יחסי — 18 שנה לאחר מות הסופר, כאשר שמו היה כבר ידוע ונערץ בעולם כולו. הסיבה לכך נעוצה לא רק בתחייתה המאוחרת של ספרות-הילדים שלנו, אלא גם בהתנגדות החריפה והמוזרה שגילו דברי החינוך היהודי בתקופת ההשכלה נגד סיפור אגדות לילדים.

1. הקובץ הראשון של סיפורי ילדים מקוריים — "טל ילדות" מאת זיסקינד ראשקוב — יצא בעיר ברסלאו בשנת 1835.

אפילו סופר מתקדם כ"ל"ג כתב בסוף המאה ה-19: "עם האגדה ראוי לעשות בזמן הזה מה שעשו רבני צרפת... דהיינו: לאסור את האגדה על בני הנעורים". אבל משהחליטה האגודה הציונית החשאית "בני משה", עם ייסודה (1889), על "הוצאת ספרים קטנים להפיצם בין בני הנעורים" וסייעה ל"ח רבניצקי בייסוד הוצאת הספרים קצרת-הימים שלו "עולם קטן" — היה הספרון השני שיצא בה (אחרי האגדה "שילומים" מאת א"ז רבינוביץ) "מסיפורי אנדרסן" (אודסה תרנ"ד / 1894, דפוס מ"א ביילינסון). בקובץ זה בן 47 העמודים, שתורגם על-ידי יהודה גרזובסקי (גור) — מראשוני המורים העברים בארץ ובעל המילון הידוע — נכללו חמש אגדות אנדרסן הראשונות שתורגמו לעברית: "הזמיר", "שירת הזמיר", "ארגז הפורח", "מקרה אם אתת" ו"בגדי המלך". גור, שהיה גם מחלוציה של ספרות-הילדים הארץ-ישראלית, תרגם את האגדות בסגנון מקראי גמיש; ואלמלא המלים ה"קשות" הרבות המצויות בו (שפירר [גלימה], אטון, צלמון [במשמעות נוף] וכו'), אפשר היה לקראו בהנאה גם היום. הנה, למשל, תחילתה של האגדה "בגדי המלך" בתרגומה העברי הראשון:

"לפני שנים רבות, רבות מאד, מלך בארץ אחת רחוקה אשר מעבר להרי כוש, בין הרי החושך, מלך אחד, והמלך ההוא אהב מאד בגדים חדשים ואת כל כספו הרב אשר אספו אבותיו הוציא מאוצרותיו לקנות לו בגדים חדשים לבקרים".

אגדות נוספות של אנדרסן בתרגום גרזובסקי (בחיטימת 'אביאסף') יצאו בחמש חוברות בווארשה בשנת 1907, וכולן חזרו וכונסו ב"קובץ אגדות" (כתבי יהודה גרזובסקי לנערים, כרך א, תל-אביב 1936). עד מהרה נתחבבו אגדות אנדרסן על הקוראים העבריים הצעירים של תקופת "חיבת ציון". הן נכללו בספרי-לימוד ובמקראות; ועד כמה היה שמו מוכר ונערץ אז בקרב הקוראים העבריים תעיד העובדה, שיהודה שטיינברג זכה, בזכות ספרו "שיחות ילדים", על-ידי הביקורת בתואר הנכבד "אנדרסן העברי".

מפרישמן ועד ביאליק

אבל תרגום אמנותי ראשון של אגדות אנדרסן לעברית — תרגום שאינו נופל בהרבה, לדעות רבים, מן המקור הדני — נעשה בשנת 1896 על-ידי דוד פרישמן. את ספרו

- ראה על בעיה זו: "מקורות לתולדות החינוך בישראל" מאת ש. אסף, כרך א, עמ' רכ"ד.
- היא ההוצאת (או 'ביבליותיקה') הראשונה של ספרי ילדים עבריים. לא להחליף עם עתוני הילדים העבריים בשם זה!
- מקראה ראשונה שכללה כמה מאגדות אנדרסן היתה "עודן-הילדים" הפופולארית מאד (מהדורה א: וארשה 1897; מהדורה ט"ו: שם 1905) שבעריכת י"ח טביוב; ביניהן: "אהבת אם", "החוח" ועוד.
- פסח קפלן, ברשימתו "השקפה פדגוגית", "המגיד" 1900, גל' 10.

זה — "הגדות וסיפורים" (וארשה תרנ"ו, הוצאת אלכסנדר כהן) — הקדיש המתר גם האמן לידידו הסופר י"ל קצנלסון (בוקי בן יגלי), מחבר הסיפור בעל השם האנדרסני "שירת הזמיר"; ובהקדמתו הארוכה ורבת-העניין מגלה לנו פרישמן את טעם ההקדשה: קצנלסון היה זה שהפציר בו במשך חדשים ושנים "לגשת אל המלאכה ולשום את סיפורי הגדות אנדרסן לפני בני ישראל". הרי אין עוד ספר ביל-אטריסטי מודרני שני שזכה לתהילת-עולם, טען קצנלסון, והוסיף: "כל גויי אירופה ורבים ממשפחות אסיה ואפריקה העתיקו להם ללשוניותיהם את הסיפורים הנפלאים האלה! הקירגיזים יושבי חופי הים הכספי קוראים כיום הזה את סיפור ההגדה על דבר בגדי המלך החדשים; ועל גדות הגיחון אשר שם יפרח הלוטוס... שם יקרא ההודי את דבר 'האם והמוצאות אותה' ולבו בקרבו יגדל וירחב..."

פרישמן עצמו הודה: "לאנדרסן היתה תשוקתי תמיד, לשום אותו לפני בני ישראל", כדי להעניק להם "טל ילדות"; שכן, "רוח לירית ותמימות נעימה וילדות נפלאה מלא (את) ספר הסיפורים הזה, אשר אין משלו ואשר אין כמוהו". ובשבתו בקיץ 1896 בכפר בידון (גרמניה) תירגם 32 אגדות, המקיפות את כל סוגי היצירה האנדרסנית: פיוט והומור, דמיון ואלגוריה, תוגה וסאטירה. אף-על-פי שפרישמן השתדל להישאר נאמן ליוצר הדני הגדול, אנו מוצאים בספר כמה אגדות שהמתרגם "ייחד" אותן; כך, למשל, העביר את האגדה הסמלית "מעשה" (על אשה מתה; המבקשת שערך מראשו של רשע) אל הרחוב היהודי ואף העניק לה כותרת-משנה: "מעשה ברב ורבנית". המעשה בילדה עם הגפרורים התרחש בלילה שמיני של חנוכה, ואילו "חלום האלה הזקנה" אירע בחמישה-עשר בשבט.

אין תימה, איפוא, שהביקורת קידמה בהתפעלות את תרגומו האמנותי של פרישמן, וראובן בריינין המחמיר אף פסקו, כי "הגדות אנדרסן בשפת עבר הן יותר נעימות ומושכות את הלב מאשר בתרגומן בשפה האשכנזית או הרוסית(!)"; ועל כן יש לו, לספר זה, גם יעוד חינוכי-לאומי — "לחבב את השפה העברית על קוראיה הקטנים והתמימים", ובשל כל הסגולות הללו "אין טוב מתת להם [לילדים] את הגדות אנדרסן בהעתקתו העברית".

ואמנם, פרישמן תירגם את אגדותיו של אנדרסן בשפה רבת-יופי, שהסגנון המקראי-הסיפורי הרך והגמיש נמוג בה עם רבדי-לשון מאוחרים, ומרחפת עליו אוירת המקור האנדרסני. הנה, לדוגמה, משפטי הפתיחה של אחת האגדות הידועות ביותר — "הזמיר":

"הלא ידעת אם שמעת, כי מלך [מולך] בארץ סין והוא איש סיני, וכל האנשים אשר מסביב לו גם הם אנשים סינים. אכן, זה שנים רבות מאד מאז היו הדברים האלה ועד עתה, כי על כן טוב אשר תשמע אותם בעוד מועד, פן ירבו הימים ונשכחו".

- סיפור נודע זה (וארשה 1895 ואילך) השפיע על רבים מבני הנער העברי לבחור בעבודת האדמה. גם סיפורו האלגורי של בוקי בן יגלי "בין אדני השדה" כתוב בסגנון אנדרסני.
- במאמרו רבי-העניין "בספרות הילדים", "השלוח" 1897, עמ' 92 (בחיטימת 'נקודה').

(השווה שורות אלה גם בתרגום אמנותי שני — ומאוחר — הלא הוא תרגומו של נתן אלתרמן⁸ :

אין פלא, ש"הגדות וסיפורים" בתרגומו של פרישמן חזר ונדפס במהדורות לאין ספור, ו"בשבע-הספר" האחרון גיליתי לשמחתי מהדורת-כיס עממית חדשה שלו על הדוכן של הוצאת "דביר".

התרגום העברי הבא מיצירות אנדרסן נעשה בשנת 1913 (וארשה, הוצאת "אחי-ספר"). הפעם תורגם קובץ אגדות ידוע פחות — "ספר ציורים בלי ציורים" (יצא במקוור בשנת 1839) : מעשה בעלם עני, המתגורר בעליית-גג, שהירח סר לבקרו במשך 33 לילות ומספר לו את אשר ראה במקומות שונים בעולם — החל במפגש על גדות הגאנגס בין נערה הודית וחייט-טרף, ועד לאסיר, שחרת תווי-נגינה על קיר תא-הכלא שלו. הספר תורגם בידי משה בן-אליעזר — אחד העורכים והמתרגמים השקודים ביותר בספרות-הילדים שלנו, שהיה קשור בעבודתו הספרותית עוד פעמיים באנדרסן : הוא תירגם פרקים אחדים מתוך "אגדת חיי" שלו⁹ (חבל שאוטוביוגרפיה מקסימה זו של היוצר הדני טרם הופיעה בשלמותה בעברית), ובשנת חיי האחרונה (1944) תירגם בן-אליעזר את הסיפור הביוגרפי המלכב המוקדש לאנדרסן "בן הסנדלר" מאת קונסטאנס ביואל בורנט¹⁰.

דבר טבעי הוא, שבכל ארץ קמו סופרים ומשוררים, שראו אתגר לעצמם לתרגם מאגדות אנדרסן לשונותיהם ; בין המתרגמים האנגליים ניתן למצוא את המשוררים פול ליסאק ומרי האואיט. בין מתרגמיו העבריים פגשנו לעיל את דוד פרישמן, נתן אלתרמן ובנימין טנא, והרשימה ארוכה. והנה, עובדה נשכחת היא, שאפילו ח"נ ביאליק בחר לתרגם את אנדרסן : האגדה הראשונה בקובץ הנאה "עשר שיחות לילדים" שהוציא ביאליק בשנת תרפ"ג (1923) היא "בת המלך והעדשה" לאנדרסן. תרגום זה הוא פנינה ביאליקאית, שנמזגו בה הפשטות האגדית עם ברק האמן, והיא כמעט בבחינת מעשה-יצירה חדש. וכיוון שהקובץ יקר-המציאות בחרנו להביא בגליון זה את האגדה הקצרה בשלמותה.

"עולם מדבר"

החל בשנות השלושים מתחיל תורה-הזהב של אגדות אנדרסן בגלולן העברי. זה ארבעים שנה ויותר חוזרים ומתרגמים אצלנו את אגדותיו — בקבצים וכאגדות נפרדות,

8. הופיע בשנת 1963 בהוצאת "דביר" כספר בפני עצמו. תרגום נוסף של "הזמיר" כספר בפני עצמו — מאת יעקב עדיני (הוצאת "יזרעאל" 1966).
9. נדפסו בהמשכים בשבעות-הילדים "בן ארצי" שערך מ. בן-אליעזר (תל-אביב תרפ"ו).
10. המהדורה השמינית של התרגום (תשל"ד) נקראת "אגדת הנס כריסטיאן אנדרסן".
11. ביניהן נכללו גם האגדות "גן העדן התחתון", "מפתח של זהב", "בת המים" ועוד.

בעיבודים פרוזאיים ושייריים, בהמחזות לילדים ואף למבוגרים¹¹. בשל קוצר היריעה לא אפרט את כל התרגומים והעיבודים, ואזכיר רק את הבולטים שבהם. בשנת 1933 הוציא אביגדור המאירי את ספרו הקטן "זמיר מיטיב שיר ובגד מאויר", שהוא עיבוד מחורז ושנון לשתיים מאגדות אנדרסן : "הזמיר" ו"בגדי המלך החדשים". עיבוד שירי נוסף לאגדה אנדרסנית הוא מאת המשוררת פניה ברגשטיין — "ויחי ערב" (הוצאת הקיבוץ המאוחד תש"ט, 1949), על-פי סיפור הלילה השני ב"ספר ציורים בלי ציורים" : מעשה בילדה קטנה, שנכנסה אל הלול לומר "ליל מנוחה" לתרנגולת ולאפרוחיה, אך במקום זאת חוללה שם מהומה. תחילה כעס האב על בתו, אך משגילתה לו את כוונתה —

"אז אבא הרים / בחיבוק רחמים / את בתו הטובה, הטובה ;
בשמי לילה כחולים, / בשמי לילה צלולים / הירח חייך בחדוה.
וכשאבא נשק לה, אוהב וסולח / נשק לה גם הירח".

מניין סופרים ומשוררים נוספים הוציאו קבצים מתורגמים מאגדות אנדרסן לעברית : דבורה לחובר תרגמה שבע אגדות בשפה קלה בקובץ "עולם מדבר" (הוצאת צ'צ'יק 1936) ; המתרגם הפורה אברהם אריה (לייב) עקביא (יעקבוביץ) הוציא קובץ גדול של "אגדות אנדרסן" ("יזרעאל" 1944. יצא גם בשלושה כרכים נפרדים) שהן עיבוד חפשי למדי, הכתוב בלשון בהירה, אך נמלצת במעט. שמונה שנים לאחר מכן הוציא דב קמחי שני כרכים של "אגדות וסיפורים" ו"אנדרסן מספר" (צ'צ'יק 1952), ובהם 50 אגדות מתורגמות בהקפדה, בסגנון מלוטש, שיש בו חן המקור. שני כרכים נוספים — "קסמי אנדרסן" ו"פניני אנדרסן" — תירגם יוסף רביקוב (הוצאת זלקוביץ 1947), ובהם 32 אגדות מעובדות לעתים בחפזות יתירה, פעם עם הוספות מיותרות ופעם בהשמטות שרירותיות.

בשנת 1964 הוציא המשורר בנימין טנא שני כרכים מפוארים של "אגדות אנדרסן" (הוצאת ניומן), ובהם לקט נבחר של ארבעים אגדות, מתורגמות באהבה ובשאר-רוח ; ומקץ שנתיים יצא תרגום נוסף של משורר שני — אהרן אמיר — ואף כי הספר נקרא "כל אגדות אנדרסן" (הוצאת "מסדה" 1967), אין בו אלא י"ח אגדות, שתרגומן מצטיין באיכות פיוטית ובלשון עשירה (לעתים עשירה מדי). ושוב, לשם השוואה בין שני תרגומי המשוררים, הנה פתיחתה של האגדה האוטוביוגרפית "הברווזון המכוער" ; תחילה בתרגומו של טנא :

"הכפר טבל כולו בניחוחות של קיץ. השיפון הזהיב בשדות, שיבולת-השועל הוריקה והחציר אשר בכרים נערם בגזישים. והחסידה הפסיעה על רגליה הארוכות האדומות ופטפטה מצרית. היא למדה שפה זו מאמה הורתה. ומסיבב לכרים

12. לילדים הומחזו "הזמיר", "בגדי המלך החדשים" ו"הברווזון המכוער". למבוגרים עובדו "בגדי המלך" (ע"י נסים אלוני) ו"הצל" (ע"י א. שורץ).
13. העיבוד נכלל גם בכרך הגדול "עיניים שמחות" (הקבה"מ תשכ"א, עמ' 112—119).
14. האגדות יצאו גם ב-13 ספרונים דקים.

ולשדות זקפו צמורותיהם יערות עבותים ובתוך היערות הבהיקו אגמים — אכן, הכפר נאה היה מאד".
והנה קטע זה בתרגומו של אמיר :

"עת הקיץ ! מה נחמד להמצא מחוץ לעיר כשהתבואה עומדת מצהיבה, שבולת-השועל מוריקה, והשחת כולה מוערמת בכרי דשא ! והחסידה הנה זה עברה ברגליה הארוכות והאדומות, מלהגת לה בלשון מצרים, כי את הלשון הזאת למדה מאמה. יערות גדולים היו סביב השדות והאפרים ובאמצע היערות היו אגמים עמוקים. אכן, נחמד היה בכפר מחוץ לעיר !"

המתרגם רפאל אלגד כלל בקובץ שלו "עלמת הקרח" (צ'צ'יק 1968) חמישה סיפורים אגדיים ארוכים, שאינם מופיעים בקבצים המתורגמים האחרים ; ביניהם : "השדון של השושנה", "האבן של החכם", "ערדלי המזל" (שהביאו ברכה לבני קופנהאגן) ו"עלמת הקרח" (המשקיפה בבוז על בני האדם המכנים עצמם ענקי רוח). תרגומו של אלגד רהוט, אך קטעי הפיוט לוקים ביובש מסויים. קבצי אגדות נוספים תירגמו י. אביגור — "אגדות נבחרות" (1964) — וימימה טשרנוביץ-אבידר — "אגדות אנדרסן" (עיבוד הפשט. "מסדה" 1970). ואילו אגדות בודדות תירגמו ועיבדו יצחק אבנון ומשה בן-שאוול, ירדנה הדס ומלכה פישקין, ישראל זמורה, יהושע טר-פי ואחרים. אבל אף לא אחד מן המתרגמים ששמותיהן נזכרו עד כה לא תירגם את אנדרסן מן המקור הדני ; וספרות-הילדים שלנו מחכה עדיין למפעל הגדול — תרגום כל 168 אגדות אנדרסן, וכן את "אגדת היי" שלו, משפת המקור. הסופר ראוי לכך ואף ילדינו ראויים לכך. ועד כמה הם ראויים נוכל ללמוד מן הדברים היפים והמאלפים שכתב אברהם שלונסקי על "אנדרסן חכם האגדה"¹⁵ :

"אנדרסן לא היה רק בן-שיחה מנומס ; הוא היה גם חבר חכם. והצירוף הזה נתן לו את האפשרות לזווג רצינות עם שעשוע, קלות-ראש עם עמקות, אך לעולם לא כובד והעקה. על כן שלל-צבעונין לאגדותיו, תום ופירכוס-חן, אמצאה ומוסר-השכל מצועף ; גוזמה ודיוק עד למשש בעיניים. הוא היה סבא וינוקא בגלגול אחד, וסגולר-תיו אלו עמדו לו לרקום את האפריון האגדי הסוכך על ילדותנו הנצחית".

15. אגדה אחת ויחידה, שתורגמה מן המקור הדני, מצאתי ב"דבר לילדים" (כרך כ"ה, תשט"ו, חוברת 29), והיא המעשיה השנונה והבלתי-ידועה "הפרופיסור והפרעוש המאולף" בתרגומו של מאיר סומפולינסקי.

16. בקובץ "ילקוט אשל", ספריית-פועלים 1960, עמ' 85—86.

עיון חוזר באגדותיו של ה. כ. אנדרסן

מאת: ירדנה הדס

שבהם החלום והמציאות שזורים זה בזה לבלתי הפרד.

אחת הדוגמאות לעניין זה הוא "הזמיר". בספרו "בן הסנדלר" מתאר ק. ב. בורנט את תולדותיו של הסיפור המפורסם : "הזמיר" היה מוסב בבהירות על ז'ני לינד" — כותב בורנט. ז'ני לינד, הזמיר מרת המהוללת, הפכה להיות זמיר בן אלמות בסיפור מופלא.

"קולה נישא כצליל-כסף ממרומי-צור קים. האנס כריסטיאן ישב בלי נוע מרוב הנאה וחשב איך לתאר את זמרתה". (בן הסנדלר, עמ' 241).

הוא תאר את זמרת הזמיר, כשהוא מחייה את סיטואציית התיאטרון, בו הקשיב לזמרתה של הזמרת האהובה עליו. במקום התיאטרון נשמע השיר ב"טרקלין הגדול, הוא טרקלין קבלות-הפנים, שבו ישב הקיסר". הקיסר המוקסם, שבסיפור, תפס מקומו של המזמיר עצמו. הוא היה "נרעש ונפעם", ממש כאנדרסן עצמו, ש"עמד כאילם" לפ-ני ז'ני לינד כתום התשואות.

ה. כ. אנדרסן נפטר לפני מאה שנה — ואגדותיו עודן צעירות וחדשות. צעירות — משום שהן מדברות אל לבם של אנשים צעירים — ילדים ; חדשות — שכן ניתן למצוא בהן תמיד פנים של חידוש ושל הפתעה.¹

הרבה נטל אנדרסן מן המוכן באוצר הפולקלור הדני בפרט, והאירופי בכלל. אך מה שנטל — הפך לקניינו שלו, משום שהדברים עברו את תהליך ההתגבשות הספרותית-האמנותית בנפשו. הרבה לקח מתחום חייו הפרטיים. הוא חווה את הדברים ועשאים בסיס לעלילות-נפש, לארועים אגדיים ולתכנים.

1. ראה דברי John Macy על "אנדרסן, בספרו The Story of World-Literature", עמ' 505, הוצאת — Liveright, N. Y. 1936.

2. ראה "בן-הסנדלר", חיי הנס כריסטיאן אנדרסן, מאת ק. ב. בורנט, תרגם מ. בן-אלעזר, הוצאת "עם-עובד".

3. ראה "הזמיר" מאת ה. כ. אנדרסן, תרגם נתן אלטרמן, צייר עמוס חץ, הוצאת "דביר".

שזירת המציאות בחלום עם תכנים השאולים מן התולדות האישיות, קשורה באופיה של הפנטסמגוריה האנדרסנית. הדמויות התעתועיות, המתנכלות לאושרם של גבוריו, לקוחות מתחום האגדה, שהזינה את ילדותו. סבתו הטובה הרבתה בסיפורי אגדות, שהיו מאוכלסות שדים ורוחות, מכשפים ופיות, מלכות שלג ו"טרולים", שהם מעין שדוני-הבית המאכלסים את האגדה האנגלית.

נקודה זו ניתנת להדגמה בעזרת אחד מנציגי המובהקים: השדון הקטן והשחור שב"חייל-הבדיל".

חייל-הבדיל האמיץ, השונה מכל אחיו משום שרק רגל אחת לו, עומד מוקדם ועיניו נעוצות ברקדנית-הנייר היפה, הניצבת בפתחו של ארמון-צעצוע. אהבתו היא כל חייו. היא ממלאת את ישותו. והנה —

"השעון צלצל והודיע על חצות-הלילה. והנה נפתח פתאום המכסה של קופסת-הטבק. אך בקופסה לא היה טבק כלל וכלל, כי יצא יצא מתוכה שדון קטן ושחור, עמד מול חייל-הבדיל וקרא בצחוק: — חייל-הבדיל! עוד מעט ועיניך תצאנה מחוריהן. . .

אך חייל-הבדיל לא ענה לשדון. הוא העמיד פנים כאילו שומע ואינו מבין והמשיך להסתכל ברקדנית. — אם כזה אתה — קרא השדון — חכה עד הבוקר ותקבל את המגיע לך. השדון אינו יצור תופתי מפחיד. הוא,

בסך-הכל, שובב גדול, מעין מקס או מור ריץ (שבספרו המפורסם של וילהלם בוש). הוא קונדס רבת-עלולים. מראה החייל המאוהב מעורר בו צחוק ורצון לשטות ברומנטיקן, המוזר בעיניו. גם כשקורה האסון, וחייל-הבדיל נופל החוצה מבעד לחלון, לא ברור לנו, אם אמנם ידו של השדון בעניין זה:

"אולם לפתע פתאום נפתח החלון — אולי עלידי רוח-פראים ואולי עלידי השדון השחור — וחייל-הבדיל הועף החוצה". . . (שם).

תחום הפנטסמגוריה של אנדרסן נעשה מצומצם וראוי לבדיקה נוספת, לאחר עיון בסיפור זה וברבים אחרים: כל אימת שהוא עובר מממלכת האגדה אל המעשייה או הסיפור הקצר, הוא מגביל את כוחו המאגי של הרע (עייין "בי"מלכת השלג", אגדה בה מופיע הרע במלוא כוחו האגדי). אולם גם כשכוחות השחור והכפור רבים וקדומים וראשוניים — הם מנוצחים.

ושניים הם כוהניו של הטוב: **ההומור והרצון האנושי הטוב.** אין אנדרסן נזקק כמעט לעזרתו של הנס, ואינו משתמש בו ללא צורך.

ההומור העמיד את השדון בסימן-שא"ל, והוא מתלווה אל חייל-הבדיל במסעו הקשה. **עכבר** מבקש ממנו תעודת-מסע — והחייל שלנו מתעלם ממנו — יחס הראוי לטרדן מאוס, המנסה לעכב את האוהב בדרכו אל אהובתו.

חייל הבדיל נבלע בבטנו של דג (לאחר שלא הייתה לו ברירה, אלא למסור עצמו בידי הגורל!) — והוא מעין יונה הנביא החוזר ממעי הדגה אל מקום יעודו. ההומור הולך ומתרכז, הולך ומתעדן

4. "חייל-הבדיל" שבהוצאת א. זלקוביץ, ת"א, עמ' 8-11.

לקראת סיומו הלירי של הסיפור, אשר אין כל נסים מתרחשים במהלכו. הדג ניצוד, המבשלת מבתרת אותו — והחייל נמצא. (מוטיב מקביל לאגדה הנפוצה על "יוסף מוקיר שבת", שם נמצאת המרג' לית).

גדול כוחו של ההומור אך רב ממנו כוח הטוב האנושי: אהבת החייל המחזרת לביתו; מסירותה של הנסיכה עליזה החזירה את אחיה, אחד-עשר "ברבורי-הבר", לדמותם האנושית; האמנות האמיתית החזירה את הקיסר לחיים בסיפור "הזמיר"; אהבת גרדה פדתה את קיי משביה של "מלכת-השלג".

ההומור מאפשר ליצירה ממד של פרר-פורציה אנושית-ריאליסטית ומגן עליה מפני הפאתוס. הוא אף מקנה לה ערך כמשל:

ניתן לומר על כל אחד מסיפורי אנדרסן, שלבד מהיותו אגדה, מעשייה או נובלה קצרה, הוא מכהן כבוד אף כמשל אנושי.

"חייל-הבדיל" היא משל, שנמשלו: האוהב וכוחו; "בגדי-המלך החדשים" הם משל לרמאות המנצלת את החולשות האנושיות; "הזמיר" הוא משל לאמן האמיתי, שאומנותו מעודנת ורבת-עצמה גם יחד, וכן הלאה.

מוטיב הצעצועים ביצירת-אנדרסן. — הצעצועים הם יסוד חשוב בעולמו של הילד, ואף בעולמם של המבוגרים, הזרמים לילדים. חייל הבדיל מחד-גיסא והזמיר המלאכותי מאידך-גיסא הם מייצגיהן של תכונות אנוש. הם הלבוש הספורתי, שנתן אנדרסן לאמיתתה של

אהבה ולשקרותו של המוצר המצועצע, חסר המקורות, הווי אומר — **החיקוי.** כושר-האהבה, החקיינות, הידיר-תיות, הגנדרנות — כל אלה הן תכונות, המדרבנות את **שאיפותיו של הגיבור** בסיפורי-העלילה האנדרסניים. המוטיב בציה של גיבוריו אינה אופיינית תמיד לזו של גבורי האגדה הקלאסית. אולם יש בה דמיון רב אליה; ניתן להדגים את הדבר בעזרתם של גיבורים שליליים דווקא:

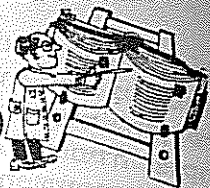
קארן, הדמות המרכזית ב"נעלים אדומות, אינה רעה כלל, אולם השאפתנות מקלקלת אצלה את השורה.

יתרה מזאת: היא מהרהרת בנעליה בלבד — ושוכחת לומר את תפילתה כיאות. היא נענשת, כששאיפתה מתמרזת מעל ומעבר למה שצפתה. היא נענשת בעצם בכך, שאין לה כל שליטה על מושא-כיסופיה: הנעלים האדומות.

העונש, שקיבלה קארן, מסתייע בקר לותיהם של ילדי המקהלה הכנסייתית. הם המסמלים את הזיכור, שזכתה לו. לעומתה נוכל להציג את המלך הגנדרן ב"בגדי המלך החדשים", שגנדרנותו קלה אצלו את השורה. והרי גנדרנות — כמוה כשאפתנות או כאהבה לנעליים חדשות — היא תכונה אנושית, חולשה נחמדה בסך-הכל! הפרופורציה שנתעררה — היא שהביאה על הגיבורים את עונשם, והיא שקראה דרור להומור, שיש בו תמיד מתבוננתה של המעשיות ומחכת מת-הנסיך: לכשתגיע קארן לגן-העדן, אומר אנדר-

5. ראה הציורים המקסימים לספור זה באסופה

ההיגד הפולקלורי-דרך לעידוד הקריאה (ב')*

מאת: אליעזר מרכוס

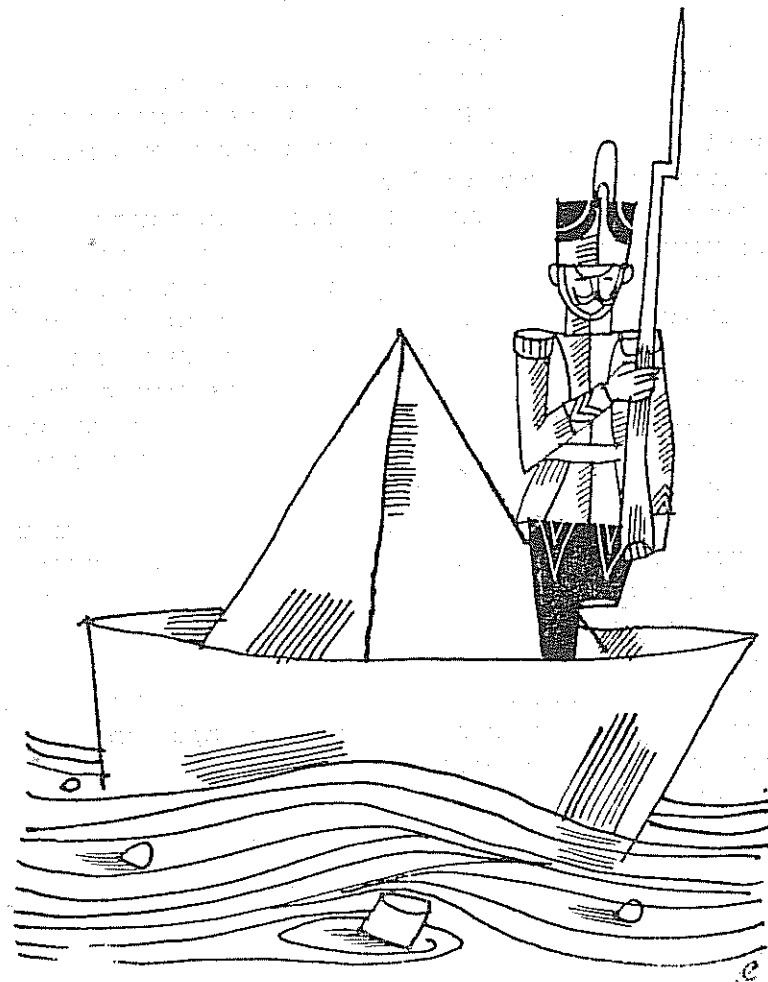
במאמרי הראשון השתדלתי להסביר חשיבות הכרת קובצי סיפורי העדות השונות ע"י ציבור המורים, ובאמצעותם — הכרה ומתן לגיטימציה לספרות זו וכל שהיא מייצגת, לציבור התלמידים וההורים.

ברשימה זו ברצוני להצביע על דרכים אחדות של שימוש בחומר זה לעידוד הקריאה וההתעניינות בה. העקרון צריך להיות בהזרמה דרצדדית: סיפורי עם, בדיחות והלצות, מנהגים, פרקי הסטוריה מבתי ההורים, מהסביבה, מהרב השכונתי — אל בית הספר. קבצי סיפורים וקבצים העוסקים בתולדות העדות — מבית הספר אל בית ההורים. על התלמידים לחוש שאנו נותנים לגיטימציה אמיתית לתכנים, למסורות ולמנהגים שעמדו במבחן הדורות. תחושה זאת תביאם לקריאה מוגברת בספר, בדרכים שונות המוצעות להלן:

א. **מפגש מוקדש לסיפורי-עם וסיפורים שבכתב משל עדות שונות סביב נושא מרכזי, כגון:** "תשובה", "צדקה", "תפילה" — לקראת הימים הנוראים. במקום חזרה כל שנה על חומר נדוש המצוי במקראות — התקדמות באחד הנושאים בעבודה בכתה או בקבוצת כיתות (כשיש רוטאציה בין הנושאים).

המורה יביא כשלב ראשון מסיפורי עדות שונות, וישלח את הילדים לקובצי סיפורים המרוכזים בספרייה (ראה רשימתי הקודמת). ובעזרת המפתחות המצויים בקבצי אסעי — יביאו הילדים עצמם סיפורים מתאימים. עיסוק זה יעורר גם הורים להשתתף ולהביא מהידוע להם — בע"פ ובכתב. אזי כשמדברים על "צדקה" ו"מתן בסתר" לא יביאו רק את סיפורו היפה של י. ל. פרץ (שמנות אינם מהווים בעיה כשם שאין שמות סיניים מפריעים לקרוא ספרות נאה) אלא יהיו המורים מודעים לכך שאפילו בימים אלה נהוג בעדות רבות המנהג של מתרַבסתר בפועל

* ראה חוברת ג' ניסן תשל"ה

מהוך אגודת אנדרסן בהוצאת מ. ניזמן

מפי עוללים מייסד אנדרסן עוז; בפיה הם הוא שם את האמת לעתים קרובות. למענם הוא קושר בשרשרת אמת של אהבה את האדם, הצומח והחי (ראה, לדוגמה, "פרחיה של אידה הקטנה"). ולמען המיוחדים שביניהם, אותם השונים בחי-

(המשך בעמוד 44)

סן, לא יזכירו לה (ואף לא ברמז!) את חטא הנעליים האדומות. ובאמת: הרי זה לא ינעם לה! לעומתה, יעמוד המלך הגנדרן נכלם ואומלל, כשקולה של ילדות יסיים את סיפורו שלו ויכריז: "הרי המלך הוא עירום!"

של סכומי כסף נכבדים למשפחה אבלה, בעת ניחום אבלים, כאשר הקערה ניצבת מאחרי פרגוד וכל אחד נכנס ונותן כאשר ידבנו לבו. כאן הזדמנות לצאת מן המנהג החי אל הסיפור שאינו הופך לאנכרוניזם. נושאים אחרים המתאימים לחתך של סיפורי עדות שונות ומנהגיהן: "בור כרה — לתוכו נפל" מידה כנגד מידה "צדקה תציל ממוות"; "אם ירצה השם"; "מלאכה תציל ממוות"; "איזהו עשיר? — השמח בחלקו" ועוד.

רשימה זו מקרית למדי. לעיתים מתוך העבודה, אירוע אקטואלי, שיחה בכיתה — עולה נושא מרכזי אחר, ויש לפנות אל פינת הסיפור העממי בספרייה, לדלות חומר שיהיה קרוב לעולם האסוציאטיבי של הילד, ובעקבותיו לדרבן את הילדים להגיע למקורות ולהרחיב היריעה.

ג. סיפורי חגים ומנהגיהם:

כל הנאמר בסעיפים הקודמים תקף ועומד לגבי חגים. ילדים רבים סולדים מהשער-רים "לקראת חג". ואכן, כמה פעמים יוכל התלמיד לשמוע את האגדה המעודנת על רבי אמנון ממגנצה בעל "ונתנה תוקף", שאיבריו קוצצו? הפניית מורים וילדים לקבצי הסיפורים תביא להעלאת אלמנטים חדשים, נושאים לשיחה ולהעמקה שמעבר למסירת אינפורמציה.

אדגים זאת על ידי שימוש בסיפור פסח מתוך קובץ "שבעים סיפורים וסיפור מפי

יהודי טוניסיה".

סיפור ט. שתי כובסות בערב פסח (נרשם מפי ז'ני ושושנה אלמליח מהעיירה מעלות) היה היתה אשה, שלא היה לה במה לעשות את הפסח, כי בבית לא היה כסף לצורכי החג, לא לקניית כבש, ולא להכנת הבית.

הגיע ערב פסח, ולאשה אין כלום. לשכנתה העשירה היה כבש שהיה קשור בחבל. כן קנתה בגדים לילדים והכינה את ביתה. ולאשה הענייה עשרה ילדים, ובביתה אין שום דבר לחג. החליטה הענייה ללכת לנהר ולכבס את בגדי ילדיה, כי כסף לבגדים חדשים אין, ובפסח אסור ללכת בבגדים מלוכלכים, אולי דבק בהם שמץ של תמץ.

בשעת הכביסה ניגש אליה זקן אחד ושאלה: "מה את עושה, בתי?"

"מכבסת את בגדי ילדי".

"הנקי ביתך לפסח?"

"כן", ענתה האשה.

"כן יהי רצון", הפטיר הזקן, והוסיף לשאול: "האם יש לך כבש לפסח?"

"כן".

"כן יהי רצון. יש לכם בגדים חדשים?"

"כן".

"כן יהי רצון". אחר כך נתן הזקן לאשה מטבע, לקניית צורכי החג.

חזרה האשה הביתה, ומה היא רואה? — כבש קשור ליד הבית, והבית נקי ומסודר, והארון,

שהיה ריק, מלא בגדים.. ולא עוד, אלא שהעודף שקיבלה מן המטבע לא אזל, ונשאר לה הרבה כסף. שחטה האשה את הכבש, ושכנתה העשירה ראתה זאת וקראה בה. פנתה אליה בשאלה: "מניין לך כל השפע הזה?"

סיפרה לה האשה את סיפורה: "על שפת היס, כאשר כבסתי, בא אלי זקן אחד וברכני". מה עשתה העשירה? מצאה בגדים קרועים וישנים, ורצה איתם לשפת הנהר כדי לכבסם. בא אליה הזקן ושאלה: "מה את מכבסת, בתי?"

"את בגדי ילדי המסכנים" ענתה האשה בבכי.

"הנקי כבר ביתך לקראת פסח?"

"לא".

"כן יהי רצון", הפטיר הזקן, והוסיף לשאול: "האם יש לך כבש לפסח?"

"לא".

"כן יהי רצון. היש לכם בגדים חדשים לחג?"

"לא".

"כן יהי רצון".

חזרה העשירה הביתה, והנה כל העושר והטוב שהיו בביתה נעלמו. מובן, שהזקן לא היה אלא אליהו הנביא הזכור לטוב, ומעשיו באו ללמדנו, שהמודה לאל ומסתפק במה שיש לו, אלוהים מוסיף לו, אך מי שאינו מסתפק במה שיש לו ורוצה יותר ויותר, לוקח ממנו אלוהים גם מה שיש לו, והוא מאבד את הכל.

הסיפור, כסיפורי עם רבים, בנוי על הקיטוב: טוב — רע, שחור — לבן, ענייה — עשירה, נדיבה — קמצנית.

מוסר ההשכל של הסיפור ניתן בצורה תמציתית.

ניתן להשוות את הסיפור למעשיית "הדייג ודג הזהב", או וריאציות אחרות של "שלוש משאלות" וכאלו יש רבות בקובצי סיפורי העם המופיעים ברשימתנו.

המורה יופתע לדעת שהילדים מכירים את הסיפור ורעיונו בואריציות אחרות מפי הוריהם. בקוטביות שבסיפור יש גם הרבה הומור, ההופך את הסיפור למרתק בזכות עצמו, ללא קשר למוסר-ההשכל שבסופו.

יש סיפורים אחרים קרובים מאד בתוכם: הרגשת הלחץ והעוני לקראת החג הקרב. הפתרונות — שונים בתכלית.

חשוב להדגיש כי לעתים נוכל להבחין גם בערכים מעוותים (אלא אם כן רואים בסיפור מעשייה הומוריסטית טהורה) ועל המורה להכירם מתוך הסיפורים על מנת להתמודד עמם; כשם שיש להכיר אמונות עממיות — גרוש שדים ומזיקים ולהתמודד עמהן. (כגון בקובץ "ששים סיפורי עם" — בהרב, סיפור 47; בספרו של מזרחי, "בישישים חכמה" סיפור ט'; "בחודש חודש וסיפורו" 1968-9, סיפור כ"ג מתימן,

* לסיפור זה מקבילות רבות. אציין את המקבילה ממזרח אירופה (רומניה), בסיפור המופיע בקובצו של אביצוק "האילן שספג דמעות" (אליהו הנביא" — סיפור יב') ואת הסיפור מלבנון בקובץ "חודש חודש וסיפורו, 1967" (סיפור ח').

או בספרה של דבורה פוס מליטא, סיפור ו'), בשיחה תשמענה דעות שונות — וטוב שכן.

אם יעיין המורה בקבצים ויכוון את התלמידים אליהם, אזי נקודת המוצא לעיסוק בחג תהיה רחבה יותר, תוך התייחסות לתרבות של תלמידים רבים יותר. בעדות רבות משחק ה"אפיקומן", "כוסו של אליהו" או "מעות חנוכה" אינם מקובלים — אך יש תחליף במנהגים אחרים (ראה "מלח העומר", סיפור יד' בקובץ לוב). המורה חייב להיות ער לכך — להפעיל את תלמידיו ואת הוריהם, ולא לכפות את עולמו התרבותי על תלמידיו.

ג. שילוב סיפורי עם במקצועות הלימוד המקובלים בביה"ס :

כאן לפנינו אפשרות כמעט בלתי מוגבלת ליוזמתו של המורה, שבעקבותיה תגבר התעניינות התלמידים בספר ובמסופר בו.

בהוראת הסטוריה יש אפשרות לשלב פעילות רבה. בראשית הלימוד יכולה הכתה לחבר שאלון בעזרתו יראיינו ילדים את הוריהם. אזי תתפרש היריעה בכל רוחבה. בקובצי אסעי יש סיפורים רבים על נושאים כגון: כיצד התיישבו יהודים בתימן, פולין, מארוקו או אלגיריה. כן נמצא סיפורים כגון: "כיצד הגיעו יהודים ספרד לאלגיריה" ("ששים ספורי עם" — בהרב, סיפור 54), "כיצד הגיעו היהודים להודו" ("עדות מספרות" — שטאל, סיפור 36), "התיישבות היהודים בסלוניקי" (הנ"ל, סיפור 45), "כיצד הגיעו היהודים לבוהמיה" (כנ"ל, סיפור 50), "כיצד הגיעו היהודים לפולין" (כנ"ל, סיפור 53), "כיצד הגיעו היהודים הפורטוגזים לאמסטרדם" (והקמת בית הכנסת הפורטוגזי הידוע. כנ"ל סיפור 66).

כמובן, יש חשיבות לכך שבספריה יהיו ספרים העוסקים בעדות ישראל מבחינה הסטורית, וכאלו יש טובים, והם הולכים ורבים.

לקטגוריה זו נכנסים עשרות סיפורים המצויים בקבצים סביב גזירות (שנתגשמו או נתבטלו), עלילות-דם למיניהן (אשר, ראו זה פלא, התקיימו גם מחוץ לגבולות אירופה), "פורים שני" (ראה שתי דוגמאות בספרו של בהרב — "מדור לדור": ספורים ל"ב, ל"ג), ועוד מאורעות מרכזיים בחיי העדה. מאחר שבאופן יחסי מועט החומר הדוקומנטרי הקשור בהסטוריה של העדות — יש ערך רב לחומר הסיפורי. על כל פנים, חשוב מאד שילדים יכירו בקיום קהילות גדולות ומורכבות באסיה ובאפריקה, ושמתוך הסיפורים דמויות כמו חיים בר-עטר, חיים פינטו, ר' עבדאללה סומך, ר' חי טייב ור' שלום שבאזי תהיינה בעלות מטען אסוציאטיבי כלשהו למורים ולילדים.

ד. בהוראת המקרא אנו מסתייעים לא פעם באגדות חז"ל, הכלולות בקטגוריה של "סיפור מקראי מורחב". בקבצי אסעי נמצא גלגולים מאוחרים יותר של סיפורים אלו, כפי שהם מסופרים בקרב עדות ישראל.

ההזדמנויות לכך רבות: סיפורים רבים מהלכים סביב דמותו של אברהם אבינו,

כגון סיפור אתילוגי מעניין על אברהם הניצל מכבשן האש, ו"מערת אברהם באור-פה" בקובץ "מדור לדור" — בהרב, סיפור ט"ז (קורדיסטן התורכית) או הסיפור שנרשם ב"אוצר המעשיות" של ר. נענה — "שותפו של אברהם אבינו" (ממקור מזרח אירופאי) — אליהו הנביא כשותפו של אברהם).

דמויות מקראיות אחרות, (להוציא את אליהו הנביא, שיש לו, כאמור, פונקציות חשובות באגדות ובסיפורי-העם) סביבן ישנם סיפורי-עדות המאפשרים קריאה ודיון: **משה רבנו** — ראה הסיפורים מאפגניסטן "צוואת אבי", סיפור ב'; "מן המבוע", סיפור ז' — "משה רבנו ונפלאות האל" — סיפורים המעלים את משה כתוהה על סדרי העולם, כשבמרכז בעיית התאודיציה ("ציודק הדין") בדרך מעניינת ורגישה.

מקבילה לכך נמצא ב"מקור ישראל" למ. י. בן גוריון — "משה על הבאר". גיבור נערץ מאד ב"סיפורי עימות" וב"סיפורי משפט" הוא **שלמה המלך**. סביב דמותו נמצא מגוון עצום של סיפורים מרתקים. סיפורים אלו ניתנים להשוואה לאגדות חז"ל ("ספר האגדה") ולעיבודים מאוחרים (ביאליק — "ויהי היום", פרץ, בריהוקאל ואחרים).

בכיתות הגבוהה של ביה"ס היסודי יכולים הילדים לעקוב בעניין אחר "גלגולו של סיפור". אגדת "בת שלמה הכלואה במגדל" ("אגדת שלושה וארבעה" אצל ביאליק) מקורה בסיפור במדרש תנחומא המובא ב"ספר האגדה". אך בעוסקה בבעיה קלסית — "אין מנוס מן הגורל" זכתה לנוסחאות עממיות מגוונות. מבין אלו מעניין העיבוד שבקובץ "טוניסיה" (סיפור נד') ובקובץ "הנערה היפהפיה" (עיראק, סיפור 70). כאן יש אפשרויות להראות לילדים הבדלים בולטים בין גלגול עממי לעיבוד ספרותי של אותה אגדה. אותם מחנכים אשר יצליחו לשלב עיסוק זה בראיית המחזה "בת המלך" בתיאטרון לילדים ולנוער (חרף השעטנו שבעיבוד — שאיבד את רוח הסיפור) ואף יביאו הורה שיספר "גירסא דינקותא" של הסיפור, יגדילו לעשות. בבוא המורה לעסוק במוטיבים מקראיים יש חשיבות לעימות הנושא בואריאציות שונות. דרך זאת עשויה גם היא לגרות את הסקרנות ולהגביר את החיפוש והקריאה.

ה. בהוראת המולדת והגיאוגרפיה נוכל להסתייע באגדות אתילוגיות סביב מקומות בארץ. נמצא סיפור ספרדי — א"י על "הר הזיתים", סיפורים רבים על הכותל, ואפילו על ארמון הנציב יש כבר מסורות עממיות (ראה "חודש חודש וסיפורו" 1962, סיפור 5 — ספרדי — א"י). מאידך נמצא סיפורים על מקומות בעלי משמעות סמלית-עממית בחו"ל, כגון "הר הבעש"ט ליד יאסי" (סיפור עם רומני המופיע ב"חודש חודש וסיפורו" 1966, סיפור ז') או "מקור השם אבוחצירא" ("עדות מספרות", סיפור 88).

ו. בהוראת הספרות — באמצעות סיפורי עם אנו יכולים להגיע להכרת ז'אנרים ספרותיים שונים: סיפור קצר; סיפור ארוך — מעין רומן (פרשת חיים שלמה); שילוב שיר בסיפור; סיפורים נוסח המאקאמה (פרוזה חרוזה); משלים וסיפורי

בעלי חיים. כך אנו יכולים לעסוק ב"גלגולו של סיפור". לדוגמה: ידוע מאד הסיפור על הנחש שקפא מקור והאיכר שהצילו — "זכה" כגמול בכישה ממיתה (איסופוס, מהדורת שפאן, משל רמה). בנוסח האיסופי, שהוא **משל**, הסיפור קצרצר, יש בו עימות ישיר חד פעמי, הצד הדרמטי פגום מאד. אותו סיפור בהרחבה בנוסח סיפור עממי כסיפור עימות משפטי, מופיע במדרש תנחומא, וממנו הועתק ל"ספר האגדה" — ביאליק-רבניצקי. כן בסיפורי שלמה המלך (סיפור קח' בפרק "חכמתו וגדלותו של שלמה המלך"). כאן יעמדו הילדים על הדרמטיות של הסיפור המצטיין בשלושה גיבורים (כאשר השלישי — השופט, הוא הניטראלי המכריע), בדרשיח ער בשאלה רטורית המגבירה מתח. יש בו 3 סצינות, יש בו פתגם, פתיחה שלווה ו"משבר", וסיום אופטימי (בניגוד לסיום הפסימי במשל).

בשלב נוסף יביא המורה נוסחאות של הסיפור כפי שהוא מהלך היום בקרב עדות ישראל. הילדים יראו שהסיפור הוא **חי**, ממשיך להתקיים, כי הוא מעניין, ובעייתו אקטואלית. אלא שבנוסחה עיראקית ("הנערה היפהפיה ושלושת בני המלך", סיפור 52) התהווה קונגלומרט (מיזוג של שני טיפופי סיפורים), והדגש עובר לנושא כפיות הטובה בכלל, ובני אדם ככפויי טובה בפרט. גלגול דומה ב"מון המבוע", סיפור לבי מקורדיסטן. כאן מופיעים כבר שלושה שופטים, כשאחד מהם (העץ) מושפע כנראה מ"משל יותם". נוסחה אחרת, מקסימה ביפי סיפורה, מופיעה בקובץ "לוב", סיפור נג'. כאן אנו נהנים מחריזה פנימית הבאה להדגיש דיבור ישיר (הדיבור העקיף נמסר בפרוזה). לפנינו נוסחה קבועה — סיפור בעלי חיים מלא חן, אירוניה — כאשר ברקע העקיצות כולן מכוונות לבן האדם "שהוא כליל הבריאה". זוהי הזדמנות מצויינת להראות איך סיפור — "משל" בעיקרו, הופך לסיפור שנימתו סאטירית.

יש אפשרות אף לעסוק, באמצעות עיון בקבצים, בקרבה בין סיפורי עדות שונות מעין "סדנא דארעא — חד הוא". לדוגמא: סביב הרעיון של "די לחכימא ברמיזא" (פתגם עשוי להיות גורם לסיפור או סיכומו המקל על זכירתו — בעיה ספרותית ומדעית מעניינת) נמצא סיפורים רבים. מאלו נביא לכתה שלושה סיפורים הנמצאים בשני קבצים. הסיפור "איזה בן עדיף" הנמצא ב"עדות מספרות" (סיפור 14, מעירק), הסיפור "מוישלה של שני הזהובים" (הקובץ הנ"ל, סיפור 57, מפולין). הנוסח השלישי, אף הוא מעיראק (מחבל ארץ שונה) נמצא בספר "האוצר" של א. בן יעקב "מי ראוי להיות מנהל?" (סיפור 35), ולמרבית הפלא הסיפור השני מעיראק קרוב הרבה יותר מבחינה סיפורית (מבנה וצורה) ורעיונית לסיפור מפולין מאשר לנוסחה האחרת מעיראק. זו הזדמנות, בצד השוואה סיפורית, להסביר לילדים את תפוצתו ונדודיו של סיפור-מעשייה וטשטוש הגבולות בין עדות ועמים. על המורה להיות מודע ליחודו של ההומור המזרחי. לעיתים הוא מתפלא לקשיים של התלמידים יוצאי ארצות האיסלם ליהנות מסיפור הומוריסטי ("חכמי חלם", "הירשלי מאוס-טרופוליי") או אפילו מההומור הפרטי שלו. מסתבר, ממחקרים אחדים שכבר נעשו, ומעבודת השדה — כי ההומור המזרחי הרבה יותר מפורט, מסביר, עומד על כל

שלב, אפילו "מפרש" את הפואנטה. הסופיסטיקציה שבהומור המערבי לא נקלטת אצל הילד ה"מזרחי". אי לכך כדאי מאד שיכירו הילדים, כל הילדים, את הסיפור ההומוריסטי המזרחי כמו את זה האירופאי. ושוב — קבצי הסיפורים יהיו לנו לתועלת. בספר "חושם מבגדד" — א. אגסי, סיפורי הומור עיראקיים מפליאים ביפי סיפורם (הספר מנוקד ומעוטרי). בקובץ "מארוקו" נמצא סדרת סיפורי ג'וחה אשר ממלא את תפקיד הירשלי בסיפור ההומור האירופאי. למעשה לכל עדה יש הירשלי או חושם משלה. לתימנים יש עיר חכמים משלהם "חדאם" (ראה החוברת "הסיפור העממי"). ליהודי פרס — קיים בהלול, כמו שבאזורים מסויימים באירופה מתבלט בתעלוליו אפרים גריידיגר, ואצל יהודי אפגניסטן "כוסה בר נכש" (הנחש הערמומי). כל האמור לעיל בא לנסות לשכנע מורים לנסות להכיר ברלטיביזם התרבותי, להימנע מזיהוי לגיטימציה בביה"ס. המחנך צריך להכיר ברלטיביזם התרבותי, יכול להיות מכשיר החברה הקולטת עם תרבות בכלל. **הספר**, בצד כלי הקומוניקציה, יכול להיות מלחמה מרכזי בתיקון עיוות זה. הכרה בספרים קיימים תביא להגברת פעולות הליקוט והאיסוף ע"י הילדים וע"י כך — ההכרה בתרבות הוריהם. לא עוד אלא שספרים אלו קיימים והם נבלעים בצמא ע"י התלמידים, וזוכים לעיון ע"י הוריהם — כי הם מעוררים בהם אסוציאציות.

ז. ערבי עדות

לסיום אצביע על דרך נוספת לעידוד הקריאה והיא — **ערבי עדות**. הדבר ניתן להעשות ע"י פרויקט המסתכם כערב מרוכז, יום מרוכז, קבלת שבת — הכל לפי ההומור המצטבר וההיענות. ידוע לי ב"ס בזימונה שקיים "שבוע יהדות מרוקו", ותרם תרומה עצומה לילדים ולקהילה. הכוונה בערב כזה להפגיש תורה שבע"פ עם תורה כתובה. הורים המספרים סיפורי עם יבחרו בקפדנות (לאחר פגישת תכנון מוקדמת כדי לא לביישם). תתקיים תערוכה זוטא של ספרים משל העדה ועל העדה (חומר רב הצטבר ב"מכון בן צבי", ובין היתר — רשימות ביבליוגרפיות), אפשר לגוון את התערוכה בתמונות מהווי העדה (חומר רב נצטבר במרכזיות הפידגוגיות). ילדים יקראו מסיפורי העדה שבכתב, יסופר וייקרא על מאורעות מרכזיים בהסטוריה של העדה (אשר לשווא תחפוש בספרי הלימוד בהסטוריה), על אישים דגולים בעדה (על חיים בן עטר יש סיפורי ניסים לא פחות מאשר על הבעש"ט), לעיתים אפשר להקרין סרט או סרטון על העדה (בארכון לפולקלור מצטבר חומר ולקנח בלימוד משירי העדה או מריקודיה ובטעימה ממאכליה. אם יש בביה"ס "חוג לפולקלור" (ועל כך ראה בחוברת "הסיפור העממי" — מרכוס — שטאל, מכון סאלד תשל"א, ע"מ 70 — 75) יש להטיל עליו ארגון המשימה. אפשר גם להוציא "חוברת סיכום" שבה יהיו תאריכים נבחרים מתולדות העדה, קטעים מספרים (שישמשו גרוי לקריאתם) ומבחר סיפורים ומנהגים.

הטכניקה ב"בצילו של עץ הערמון"

מאת: שמואל ברגסון

הספר בצילו של עץ הערמון מורכב ממניח חרות של סיפורים. כל סיפור הוא יחידה העומדת ברשות עצמה מבחינת המבנה הספרותי. יש בו עלילה עצמאית, נושא ובעיה המגיעה לפתרונה. ובכל זאת מתחברים הסיפורים לשרשרת אחת, כשחרטים אחדים מקשרים בין החוליות ומצרים פים אותם לשלמות.

מסכת חיים

כל הסיפורים מתארים מסכת חיים של ילדים. האירועים המתוארים אינם מתחברים לרצף עלילתי אחד, אולם כולם מסויים. הם משקפים תגובות אופייניות המוכרות אצל ילדים בכל העולם: רציות, תשוקות, פחדים, שמחות, תמיחות אהבות ושנאות. כל סיפור משליך אור על קו אופי, על דרך חשיבה, ועל תגובה למציבים שאליהם נקלעים ילדים בדרך כלל. הסיפורים שבספר מתארים מסכת חיים של ילדים בשכונת מגורים עירונית בצילו

של עץ הערמון. סימן ההיכר של עץ הערמון איננו מופיע רק לצורך התפאורה. זהו מקום בו מתרחשות הדראמות של הגיבורים הקטנים. הוא מסמל את התחום שבו אין למבוגרים דריסת רגל. שם מטכסים עצה, לוחשים סודות ורוקמים חלומות.

התיאורים של מקום ההתרחשויות, בדומה להצגת הדמויות והאירועים נאמרים למציאות ייחודית, חד פעמית. יחד עם זאת מסכת החיים המתוארת בסיפורים אופיינית לעולם הילדות מעבר לאמן ולמקום.

אשנב לנפשו של הילד

גיבור הסיפור מתאר את המתרחש בגוף ראשון. זהו גורם חשוב היוצר מהימנות ומעורר הזדהות מצד הקורא הצעיר. מתחזקת אצלו ההרגשה שבכל הסיפורים מופיע אותו הילד המספר את קורותיו והרפתקאותיו. וכך מתקשרים כל הסיפורים סביב הדמות המרכזית.

אולם אין זה הגורם החשוב ביותר המלכד את הסיפורים. אין אירוע בסיפור אחד משפיע על מעשיו ועל שיקוליו של הגיבור הקטן באירועים שפוקדים אותו בסיפורים אחרים. אין הוא לומד לקח ואין הוא משתנה במהלך העלילות. ערנרתו וסקרנותו מפתים אותו למעשים המעמידים אותו תמיד בנסיגות חדשים. הגורם החשוב המלכד את כל הסיפורים הם למחרוזת אחת הוא תיאור המערכת הנפשי האופייני לילדים על רקע האירועים האפיזודליים. בכל הסיפורים הדמות המרכזית היא ילד, המתבונן סביבו בעיני ילד. שיקוליו ומניעיו אינם מאבדים לעולם את התמימות האופיינית לילדים בגיל זה. מעשה הולך ומעשה בא, והילד לעולם נשאר ילד. כל סיפור מזמן לו הפתעות וזעזועים. הוא מתרגש, מתפעל, צוחק ובורח. עיניו קרועות כנגד קסמי החיים ואלה הולכים ונמוגים בהתקלו בהם במציאות היומיומית. בכל סיפור הנושא שרנה. הוא מאפשר לנו להציץ במערכת הנפשית של הילד מנקודות מבט שונות.

כוחו של סיפור המעשה

מרקם הסיפור מתמקד סביב האירוע. מה שהו קורה לגיבור. סיפור המעשה מרתק בתהפוכותיו והגיבורים הקטנים נבחנו בתגובותיהם על המתרחש סביבם. הקורא עוקב אחר האירוע, הוא רוצה לדעת מה קרה? האם הילד זכה סוף סוף להסתובב בקרסולה? ("הקרוסלה") האם בעל חנות הצעצועים גילה את גונבי החוצרות? ("החוצרה") וכו'. סיפור מעשה מרתק הוא אמצעי ספרותי חשוב המושך את סקרנותם של קוראים צעירים. אצל טנא הוא רק אחד

המרכיבים של הסיפור, אבל איננו עיקרו. לאט לאט נסחב הקורא, כמעט בהיסח הדעת, לתוך מערכת המחשבות והרגשות של הגיבורים והוא חי יחד אתם את שיקוליהם ולבטיהם. ואז מתעניין הקורא לא רק במה שקרה בסופו של דבר, אלא גם איך קרו הדברים. הוא רוצה לדעת, למשל, איך הרגיש גונב הצעצועים בשכבו במיטתו? (שם) כיצד מתגלגל בנפשו הסיפוק הגדול של קרבת החוצרה הנכספת, ולעומתו — מוסר הכליות המכרסם, לכשיוודע הדבר להורים. ובעקבות ההרהורים האלה מתעוררת בשלב מסוים השאלה האישית: ומה אני הייתי עושה אילו הייתי במקומו?

המצבים המתוארים והשאלות המתעוררות אצל הקורא נותנים משמעות רחבה יותר לאירועים, מעבר לסיפור החד פעמי. הקורא הצעיר מרגיש שחיי הילדים המתוארים בסיפור הם בעצם גם חיינו, והוא חי את הנסיון בהתאם לאישיותו. זהו כוחם של הסיפורים. הם מאפשרים פגישה בלתי אמצעית של הקורא עם פרשת החיים המתוארת, הקרובה לנסיונו האישי של הילד, ומעודדים אותו להרהר בה ולהתייחס אליה בלי מתורכים.

בעיית החיים והנסיון האישי

כל סיפור מתמקד סביב בעיה מרכזית אחת האופיינית לתקופת הילדות, המתפתחת על רקע האירוע המתואר. למשל, בסיפור "קרוסלה". הבעיה המתוארת בסיפור היא: מה בין משחק ועבודה? פלאי הקרוסלה מלהיבים את הדמיון. קסם המרכבות, והסוסים המוז

הבים הטובבים בקצב מסחרר, מעוררים חשק עז להתנסות בחוויה. "הנוסעים בקרוסלה הריעו בקול, צמות הנערות התעופפו במשובה ותיבת הנגינה מטרטרת, ואנו מביטים ומביטים — ועינינו כלות" (עמ' 9).

אולם הבעיה איננה נפתרת ע"י השגת הפרוטות הדרושות כדי לשלם "בעבור מרכבה" או "בעבור סוס". כאן רק מתחיל הסיפור להתפתח בכיוון המאיר את הבעיה מנקודת מבט חדשה. גיבור הסיפור נפגש לראשונה במציאות הכופה עליו נסיון חיים אישי חדש. מה שנראה בעיניו יפה, מצועצע ומהנה כלפי חוץ, טומן בחובו מציאות אפורה, מחנק, זיעה ועבר-זה קשה ומשעממת של מפעילי הקרוסלה.

גיבור הסיפור לומד לדעת שהחיים מורכבים יותר מכפי שהם נראים במבט ראשון. יש גבול המפריד בין משחק לבין עבודה. מבחני החיים דורשים מאמץ וסבילות. יתר על כן, נסיונות החיים אינם מתמצים רק בכוח הפיסי, המושקע בעבודתה מפרכת, כדי להשיג כסף. החיים מעמידים בפני האדם מבחני אופי. עליו לעמוד בפיני פיתויים, לא להגרר אחר דעת קהל של קלי הדעת, עליו לדעת לעמוד בפני מקסם שוא המסנוור עיניים.

"החצוצרה" מוצגת בעית הגנבה. אין זה רק עניין של פגיעה ברכוש הזולת. מופיעים שם יסורי מצפון המטלטלים את הנער, גיבור הסיפור, בין הפיתוי להשיג את החצוצרה, לבין הרגשת האשמה ה"מטרידה" את מנוחתו, בין לחץ החברים הדוחפים לשיתוף במעשה, לבין תגובת הצפויה של בית ההורים. כל סיפור ובעייתו. קשת הבעיות מקי-

פה תחומים רבים. יחסי אנוש, כגון, הברות מהי? — "התסריט הראשון של סב"ק", היחס לזקן — "על התולים" ... בעיות התלויות באופי האדם: הכבוד העצמי — "פגע רע". יש גם בעיות כלכליות והשפעתן על החברות, בבחינת אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו — "התסריט הראשון של סב"ק", ויש גם פגישה עם האהבה — "מלכת החצר", ולהבדיל, גם עם העצב עם מחלות ועם מות, המעוררים מבט שונה על החיים — "סיפור צוב".

הגיבורים לומדים להכיר את החיים על בשרם. הנסיון האישי חושף בפניהם את המציאות. בפגישתם הבלתי-אמצעית עם הבעיה הם לומדים להכיר מושגים חדשים ולהעמידם ביחס הנכון. למשל, בכל הקשור ביחסים בין חברים ובין בני משפחה. ספרות ילדים אוהבת להעמיד גיבורים הנאבקים עם קשיים ויכולים להם. טנא מעלה את קשיי החיים ומעמידם במבחן נפשי. לא חשוב מי היה המנצח, אלא כיצד השפיע העניין על המערך הנפשי של הילד. הסיפור מביא לחשיפה עצמית, לגילוי צפונות החיים. למשל בסיפור "התסריט הראשון של סב"ק", הגילוי המפתיע שסב"ק רימה את כל החברים ובדה מליבו עלילות סרטים שלא ראה מעולם, מכה אותם בהלם. אבל הגילוי השני שסב"ק עשה זאת למען הצלחת אביו החולה, מעוררת את ההלם השני, שאחריו באה שתיקה. אז הם מתבודדים תחת עץ הערמון או מכונסים עם מחשבר תיהם במיטותיהם. הלקח מופנם אישית, זווית הראיה מתרחבת ונסיון החיים מתעשר. אין זה מקרה שרוב הסיפורים מסיימים בהסתגרות ובהתייחדות הגיבור

עם עצמו. הוא שותק, מהרהר או מזיל דמעה. (על הסיפורים ראה להלן).

המבוגרים בסיפור

ברוב הסיפורים מתרחשת העלילה בין הילדים, בינם לבין עצמם. הם הדמויות המרכזיות בעלילות. הם מתחרים ביניהם, מתקוטטים, אוהבים שונאים ורוקנים מים חלומות. ובכל זאת כמעט ואין סיפור שבו לא יהיה מעורב מבוגר, אם לצורך אזכור קיומה של מציאות שאי אפשר להתעלם ממנה, ואם לצורך העימות בין שני העולמות, הילדים והמבוגרים. המבוגרים מוסיפים ממד נוסף לראייתנו של הילד. הם מייצגים בפנינו את מערכת החיים ממנה הילד אינו יכול לברוח, כמין רובינזון קרוזו ("על האי השומם"). המבוגרים מזכירים לילדים, שמעבר למעגל החיים של חברות הילדים, תחת עץ הערמון, או באי בודד, יש מציאות אליה שייכים גם הקטנים.

הטכניקה היא כזאת, האירוע המרכזי בסיפור מתרחש בין הילדים. העלילה מתפתחת עד השיא הדרמטי, ואז משתלב באירוע מבוגר, בהתערבות עקיפה, המעוררת את הילדים לשפוט את המתרחש מנקודת ראייה חדשה. המבוגרים הם גם החזקים, המייצגים את הכוח. בסיפורים אחדים הם מפגינים את כוחם הפיסי על הילדים.

אלי סוטר לילד ("על התולים", צלם ועל סבתא לאה"), בזכות היותו חזק יותר. סטשק, בן השוער ("עבדים היינו"), מנצל את הקטנים בגסות בהסתמכו על כוחו הפיסי. אנטוני החצרן מנחית מהלך מות בפניו של סב"ק כדי להעניש ולהפגין

סמכות ("מלכת החצר"). נוכחות המבוגרים מלמדת את הקטנים להבדיל בין כוח פיסי וכוח מוסרי, בין תחרות הוגנת לבין ערמה ורמאות, בין קשיחות ושנאה לבין השפעה הנובעת מדאגה אמיתית ואהבה.

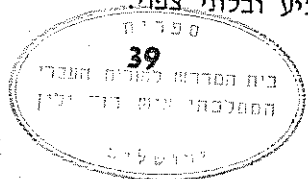
טנא רגיש מאד לעימות התמידי המתנהל בין המבוגרים לבין הילדים. סיבת העימות איננה נעוצה רק באופי הדמויות, למשל, בגסותו של אנטון. אלה רק מוסיפים גוון מסוים לנושא. הסיבה האמיתית נעוצה בתפיסות העולם השונות הקיימות בין המבוגרים והילדים.

בעיות החיים האמיתיות מכתבות את הגישה לבעיה. מידת מעורבותם של הנוגעים בדבר בוחנת את יחסם אליה. במיור חד יש בסיפורים משקל רב לנושא הסוציאלי-כלכלי.

בהקשר זה מעניין הסיפור "התסריט הראשון של סב"ק". גיבור הסיפור, סב"ק, מופיע בו בתפקיד כפול. כלפי החברה הוא מופיע כנער, המשחק, החולם והבורח. זה סיפורים. בבית הוא נוהג כמבוגר הדרגתי. אג לפרנסת המשפחה. הנער חי בשתי המציאויות עד הרגע שבו נחשפת האמת. סב"ק הוא המקשר בין שני העולמות, של הילדים ושל המבוגרים. בכל מסגרת מי לא את התפקיד המתחייב לפי כללי החיים. לאחר שנחשפת האמת לעיני חברי רת הילדים, אין היחס לנער משתנה, אלא משתנה היחס לבעיה. מעתה היא מקבלת משקל אחר בגיבוש השקפת עולמם של הילדים.

הסיפורים

כל הסיפורים מסתיימים במפנה דרמטי, אבל אין זה מפנה מפתיע ובלתי צפוי

הסיום הוא חלק מהשתלשלות הגיונית של מהלך הסיפור. הדרמתיות נוצרת הר דות לכך, שהגיבורים הקטנים נמצאים בראשית העלילה, במצב של אי ידיעה ושל חוסר נסיון, ובסופה נפקחות עיניהם והם לומדים לקח. מניעיהם בשלבים הראשון-נים תמימים, ורגשיים. מאורע רודף מאור-רע, הבעיות הולכות ומסתבכות. הילדים, גיבורי הסיפורים, נתקלים בהפתעות ה-מעמידות אותם בנסיונות חדשים, לעתים בלתי צפויים, עד התרת הסבך.

הסיום, בסוף העלילה, הוא חלק מתה-ליך ההבשלה הרוחנית של הילדים, מתה-ליך ההתבגרות. כך, למשל, השיכרון המ-סנוור עיניים ב"הקרוסלה", אינו מסתיים באכזבה, אלא בהתפכחות, שיש עמה לקח-החיים. הדוד נחום ("התעלול הג-דול"), המצחיקן ובעל התעלולים, נפרד מהדוד גדליה בעצב. הסיום המפתיע מל-מד, שהבדיחה והתעלול, אינן מחפות על בעיות החיים האמיתיות הפוקדות את המשפחה. ועוד, האדם הוא יצור מורכב, יכולתו להתבדח ולהצחיק מגלה רק פן אחד מאופיו, האנחה והשתיקה מסתי-רות תכונות אחרות. ואילו הסיום הדרמ-תי ב"על חתולים, צלם ועל סבתא לאה" מלמד, שלא כל אדם מבין בדיחה, שתפי-סת החיים בעיני ההומור היא סגולה, שלא כל אדם ניחן בה. מעשה קונדס וב-דיחה במקום לא נכון גוררים אחריהם סבל ואי נעימויות.

הסיפורים אצל טנא אינם מסתיימים בפתרון הבעיות. הסיום הוא רק שלב נוסף במהלך חייהם של הגיבורים הקט-נים, שלב בשרשרת המאבקים הפוקדים את האדם בחייו.

הדמעות

אין זה כנראה מקרה שמוחצית הסיפורים שבספר מסתיימים בדמעותו), אחרים בשתיקה רבת משמעות או בעצב. טנא רואה את החיים כרצף של מאבקים, של סבל ושל עמל. רגעי האושר ושמת החיים של הילדים מתקיימים בזמנים, שהם מת-נתקים ממעגל החיים של המבוגרים. אלה הם רגעי הפרישה תחת עץ הערמון, שעות ההפלגות בנוסח רובינון קרוזו אל האי השומם, או כשהילדים שטופים במשחק מרתק. אך החזרה אל מעגל החיים המ-ציאותי של המבוגרים מסתיימת בדרך כלל בדמעות, בעצב, בהרהור נוגה על כל מה שזימנו להם החיים ובסימני שאלה על מה שצופן להם העתיד.

למשל, בסיפור "הקרוסלה", הדמעות בסוף הסיפור הן ביטוי לשינוי המתחולל בילד עם חשיפת האמת על הקרוסלה. לאחר הציפייה למרכבות בצבע אורגמן ול-סוסים עם אוכפים מוזהבים, בא הרגע שאין הילד מסוגל, מרוב עייפות, ליהנות מן הקרוסלה וכל החלום היפה נגוז והת-נדף. ואז, השמים הכחולים מתקשרים בעבים ו"בעיצומו של יום בהיר, שמש, ירד הערב. זגוגיות הבתים, שנוצצו בבוקר כפז, הביטו בו בעיניים כבויות, והנה ניתן גשם. השמים בכוי", וגם הגיבור הלך וב-כה (עמ' 14).

לעתים בא הבכי לשחרר מלחצים נפ-שיים ומנקיפת מצפון ("החצוצרה"), ול-עתים באות הדמעות לתת פורקן למועקה נפשית, שאפילו תפיסת העולם ההומור-

1. הקרוסלה, החצוצרה, התעלול הגדול, על חתר-לים, סיפור עצוב, דוד וגלית, התסריט הראשון של סבך — פרק ד'.

רוסטית של הדוד נחום ("התעלול הג-דול"), אינה יכולה למחותה. ביטוי מיוחד נותן טנא לנימה שיש לבכי בחיי הילד היהודי באוירה ששררה בגולת פולין לפני מלחמת העולם השנייה, נימה המבטאת את פילוסופית החיים של היהודי באותה תקופה ואולי גם עד ימי-נו. וכך מגיב האב על מעשה משובה של הילד שפרץ במצהלות-צחוק:

"נעץ בי אבא את עיניו העצובות, כיוון גבותיו והוכיחני על פני:

מה מצחיק אותך? ובכלל מה יש לו, לילד יהודי, לצחוק? כלום גוי הנך המש-תפר ומתהולל וצוחק צחוק פרוע? חכה, חכה, עוד תבכה היום!

ניבא — וידע מה שניבא. שהרי בסופו של דבר רבו הבכיות שלנו, של הילדים, על הצחוק". ("על חתולים" ... עמ' 39)

הסיורים העצובים והדמעות, מחזקים את המגמה להפנים אצל הילדים את כל המתחייב ממהלך הסיפור. הלך הוא תמיד אישי.

תקווה

למרות הדמעות והעצב הנוגה, אין הסי-פורים מסתיימים ביאוש. הבכי הוא תגור-בה טבעית במצבים שאליהם נקלעו הגי-בורים. יש בו יותר גילוי לב תמים מאשר חולשה, יש בו גם מביטוי המחאה נגד העוול הנגרם לילדים ונגד אכזריות הח-

יים, ויש בו גם מן המזכך והמטהר את הנשמה.

הסיפורים של טנא אינם מסתיימים בהפיאנד רגשני צוהל. יש בסיומם ני-מה מאופקת, המעוררת הרהור ומחשבה שקולה. תמיד יש הרגשה שהענין עדיין לא הסתיים וממשיך להכות גלים, אבל תמיד יש בסיום זיק של תקווה.

סיפורים שאינם מסתיימים כך, אלא בהסברה והבהרה עד תום, מאבדים מ-חיוניותם. למשל, בסיפור "התסריט הרא-שון של סבך" עדיף היה להשמיט פרק ה'. גם הסיפור "דוד וגלית" מסתיים בצורה חלקה מדי. מיותר היה, למשל, לספר עד תום את הסוד: מי פגע בסטשק. זה היה ברור. סטיות אלה דווקא מעי-דות על הכלל.

הילדים בסיפורי של טנא עוברים תה-ליך של שינוי, המתחיל בשלב של הת-נסות, שאחריו בא תמיד שלב של התפכ-חות והתחסנות לקראת הנסיונות החד-שים בעתיד. ביטוי קולע למצב זה נותן הילד שזה עתה פרק מעצמו את מעמסת החצוצרות הגנובות:

"שעה קלה עוד עמדתי בחצר. נשאתי עיני לשמים המעוננים, שרבצו מעל לרי-בוע החצר כגוש כבד. ולפתע נבקע אחד העננים וראיתי כוכב בודד, נוצץ. נדמה היה לי שהוא קורץ לי ומחייך", ("ה-חצוצרה" עמ' 23).

הבריחה*

מאת: אלכס זהבי

לקורא הצעיר מזדמנים ספרים טובים מעטים העוסקים בעולמם של יהודי המזרח. בביבליוגרפיה הנלווית לקובץ "יהודי המזרח בספרותנו" מצויים פחות ממנין ספרים לילד ולנוער העוסקים בהווי יהודי המזרח בימינו ובעולמם, ושעשויים לעניין את הקורא. כל ספר טוב, העומד במבחן האמנותי והעשוי להיות קומוניקטיבי לקורא הצעיר בן זמננו, מסייע לקרוב כלל הצעירים לתרבותם של יוצאי ארצות המזרח ולדפוס חייהם. באמצעות עשוי הזר להפוך לקרוב ולמוכר, וגיבורי הספר אף עשויים להפוך מושא הזדהות לקוראים בכלל, ולא להאלה מהם שהם בני עדות המזרח בפרט. ספרה של אסתר שטרייט — וורצל "הבריחה", (כספרה של נ' וישניצר "חרוז כחול של מזל"), מציג קטע מחיי יהדות סוריה בדור האחרון, כשתיאור עולמה המיוחד של קהילה יהודית זו נלווה אל עלילה הכובשת את הקורא בזכות עצמה. עלילת "הבריחה" מתרחשת בסוריה (כנראה, בעיר חלב) בימי משפט אלי כהן. גיבוריה הם בני משפחה אמידה, המושרשת במקום דורות רבים, ובנו של רב הקהילה. הרקע לעלילה הוא התערערות מעמדה של המשפחה מאז הקמת מדינת ישראל, תהליך שהלך והחמיר והגיע לשיא בימי משפטו של אלי כהן, שכשהי בני המשפחה עמדו בסכנה, רכושם הופקע ואמצעי התקשורת הסיתו יומם ולילה את התושבים שיפגעו ביהודים.

סיפור "הבריחה" מבוסס על עדותה של תלמידת בית-ספר תיכון שנמלטה עם בני

1. אברהם שטאל, יהודי המזרח בספרותנו, המרכז לתכניות לימודים משרד החינוך והתרבות תשל"ד, עמ' 322.

2. בספר אין נזכר מקום ההתרחשות במפורש (הוא מכונה "ארץ ערבית") ופרטים עובדתיים אחדים מוטוויים בו. אולם, בינתיים פורסמה פרשת אלי כהן בהרחבה, ואף עובדת בריחת יהודים מסוריה זכתה לפרסום בעיתונות, ההסוואה מיותרת.

* אסתר שטרייט — וורצל, הבריחה. ציורים: ה. הכטקופף "מסדה" 1973.

משפחתה מסוריה. העדות היא הגרעין האותנטי של הסיפור, שבמהלך הכתיבה נצטרפו אליו יסודות חשובים אחדים: בחינת יחסי היהודים עם הערבים, בחינת עקרונית של תגובות הפרטים בקהילה ושל מנהיגיה לרדיפות, בחינת מערכת היחסים בין בני המשפחה בחברה מסורתית-מזרחית שבניה ספגו לא מעט מתרבות אירופה (בנוסף ה"לבנטיני" על-פי הגדרתה של ז'קלין כהנוב בחיבורה "דור הלבנטינים"), ובחינת התייחסותם של יהודים מושרשים בסביבתם לאפשרות העקירה בפלל ולישראל בפרט. למרות שא' שטרייט-וורצל לא חיתה מעולם בסוריה, סיפורה מהימן ביותר, וחלק ממהנחות העקרוניות המובלעות בתיאוריה זוכה לאישור לא צפוי בסיפוריו של אמנון שמוש על יהודי חלב שכוסו ב"אחותי כלה".

במרכזו של הספר עומדים קורות המשפחה בימי הרדיפות הקשים כשבני המשפחה עושים הכל כדי להימנע מעימות גלוי עם שכניהם, ובו בזמן הם קושרים קשר עם אדם מסתורי העוסק בהברחת יהודים הרוצים לצאת לארץ-ישראל צפונה, ומסתירים את שמואל בן הרב הנמלט מפני השלטונות לאחר שנכשל נסיונו לברוח בכוחות עצמו לארץ-ישראל. ובהמשך להכנות — סיפור הבריחה דרך ההרים בסיועם של מבריחים מקצועיים, המסתכנים הן משום שנאתם לערבים והן משום התשלום הגבוה שהם מקבלים עבור הסתכנותם.

העלילה מרתקת כשלעצמה. משולבים בה קטעים מחיי ילדים בתוך משפחה בעת מתיחות וסכנה וסיפור הרפתקה נועזת, שמשתתפים בה ילדים ומבוגרים.

דפוסי התרבות של המשפחה ושל בני הקהילה האחרים וצורת התנהגותם בחיי יום-יום, עמדותיהם בבעיות עקרוניות ותגובותיהם למצבים שונים משתלבים בתוך העלילה ויוצרים בתום הקריאה תמונה שלמה ומעניינת. עולמה של המשפחה שונה בהרבה מהסטראוטיפ המקובל של המשפחה המזרחית. האב הוא אמנם בעל הסמכות כלפי חוץ, אך האם שותפת להכרעות בבית ותבונתה ותושייתה זוכות להערכת כל בני המשפחה. דפוסי חיי היום-יום שונים אמנם מאלה המקובלים באירופה, אך נוסף לחן השפוך עליהם בזכות סממניהם החיצוניים, יש בהם הגיון פנימי: חלוקת התפקידים במשפחה מוגדרת, בני המשפחה שותפים בפעילותה, וכל אחד זוכה לכבוד ולתשומת לב בתוך המסגרות. הרצון לשמור על חיי כל פרט ולאפשר לו לזכות במעמד שהוא ראוי לו דומיננטי בשיקולי בני המשפחה, הדאגה לכבוד הפרט ותחושת האחיות כלפי בני הקהילה קובעות את ההתנהגות, הקשר עם מקום ההולדת ועם כל ריות כלפי בני הקהילה שפקדה את היהודים עם התערערות כל הגורמים שהוא מסמל — חזק. המצוקה שפקדה את קשריהם למקום ולסמליו היא גדולה. ההסתגלות המלכדים אותם והמסמלים את קשריהם למקום ולסמליו היא גדולה. ההסתגלות למצב שבו התנועה אינה חפשית, שהבית נפרץ לזרים, שאי אפשר לסלק את האיום לחיים בדרכים המקובלות הוא איטי וקשה, אך מאידך גיסא מרגע שמוחלט על העקירה מסוגלים בני המשפחה לכל קרבן: ויתור על בית, ניתוק מבת ומאחות,

3. כהנוב ז'קלין, דור הלבנטינים, "קשת" 2—6.

4. שמוש אמנון, אחותי כלה, "מסדה" תשל"ד.

סכנה, מאמץ פיזי עצום; הם מחזקים איש את רעהו. תיאור חיי היוס-יום הוא מפורט ורגיש ותיאור הבריחה — מרתק. גם הבטיחה הזרים והלא מקובלים מעוררים אהדה בגלל יחסה המבין והאוהד של המחברת.

מאמצייה של א' שטרייט-וורצל לשקף במהימנות מציאות לא מוכרת ולספר סיפור מרתק לא השכיחו ממנה את הקורא הפוטנציאלי שלה. לשונה עשירה, אך בהירה; חוט העלילה אינו מתנתק גם כשמצטרפים אליו פרטי רקע רבים; הסופרת מודעת לכך שהחומר הוא זר לקוראיה ועל-כן אינה מותירה פרטים ללא הסבר, ושוב כשהסבר הוא חלק אורגאני מהעלילה.

הספר משקף את גורלה הקשה של יהדות סוריה באמצעות סיפור פרטי של משפחה אחת, ומעבר לחומר הקריאה המרתק שבו, הוא עשוי להמחיש היטב לתלמידים נושא זה בעת שעוסקים בו בבית-הספר.

(המשך מעמוד 28)

בורה, הבלתי-מקובלים, הזרים והמיוחדים, כתב את הנפלאים שבסיפוריו:

"חייל-הבדיל", שהיתה לו רק רגל אחת (שעה שלכל חבריו היו שתיים); "הברווזון המכוער", שייחודו בכיעורו — אותו כיעור זמני, שנהפך ליופי עילאי; "נערת-המבשלים הקטנה" ב"הזמיר" — שהיתה בודדה בארמון, נחותה ולא-נחשבת, אך לה לבדה נודע סוד קיומו של הזמיר — כל אלה הם באי-כוחם של רבים כמוהם בסיפורי אנדרסן, שהיה ילדו הזר והמיוחד של סנדלר עלוב, שחזר מתוסכל ומנוצח ממלחמות נפוליאון.

פרס ראשון

מאת: צפריירה גר

הציתי להקדים ולהסביר בכמה מלים, מה הסב את תשומת לבי לספרה של בתיה ברון. יש לי הרושם שזה ספר ביכורים. כמו ספרה של דבורה עומר, "אני אתגבר", כך גם הספר שלפנינו מספר על ילדותה של נערה בעלת מוס. אבל בתיה ברון מטפלת בנושא שלה בצורה שונה לגמרי. ראשית, היא משתמשת בשפה קלה ושוטפת ואת הנערה היא מתארת בקווים חדים ובצבעים טבעיים. רינה של בתיה ברון היא בעלת מוס, המזיקה לעצמה לא פעם במעשה או במחשבה לא טובה. נוסף על כך אנו עדים בסיפור לתהליכים של שינוי וגדילה ולחיפוש אחרי פורקן ואחרי ביטוי עצמי — דבר הנמצא בסופו של דבר בכשרון הציור של רינה.

הסיפור פותח ברגע השיא של חלוקת הפרס. "פרס ראשון! פרס ראשון! המלים הדהדו באוזניה כמנגינה מתוקה..." הקורא מצטרף אל רינה טל ברגע חגיגי שבו זכתה בפרס הראשון — כרטיס טיסה ללונדון. שם תוכל לבקר בתערוכות ציור גדולות. כבר בפרק הראשון, החגיגי אנחנו לומדים על כל הבעיות המיוחדות לרינה טל: עובדת היותה בעלת-מוס — רגלה האחת קצרה. עובדת יתמותה — אביה מת כשהיתה עוד תינוקת, יחסה לאם המסורה לה ויחסה לחברה. עובדות אלה באות במשולב עם חוויית הנצחון והזכייה בפרס וזה קובע את יחסנו אל רינה. היא איננה מעוררת בנו רחמים, אנחנו מעריכים אותה ואת סבלה. העובדה שהסופרת מתארת את חייה של ציירת צעירה השפיעה מאוד על דרך הכתיבה. הסיפור רצוף תיאורים חיים וצבעוניים של הבית, של הרחוב ושל השכונה הקטנה שבה רינה גרה. למדנו להכיר את ותיקי השכונה יוצאי רוסיה, את אריה, שוטה השכונה ויותר מאוחר אנחנו פוגשים את החברה הראשונה של רינה, את החבר הראשון ואת המורה הכש"ר רוני לציור, המעודד אותה לתרום לחברה מכשרונה. אנחנו עדים לשינויים החלים בה למן היכנסה לבית הספר התיכון והסתגרותה מפני החברה החדשה והמסתייגת, ועד להיותה חלק מרכזי מחיי החברה בעידודו של המורה לציור המטפח את כשרונה ומעודדה.

רגעי צער ושמחה מתוארים בספר בלי כחל-ושרק. הקורא מרגיש בכנותם של

* בתיה ברון, פרס ראשון הוצאת הקיבוץ המאוחד 1975, איורים: הרי ברון.

הדברים. בהתחלה אנו פוגשים ברונה המאושרת בקבלה את הפרס. אנחנו רואים אותה רצה אל אימה שנתבקשה לחכות בבית וכעת ממחרת רינה לשתפה בניצחונה. רינה לא היתה בטוחה כלל שתזכה בפרס, "לא רציתי שאמא תלטף אותי ותנחם אותי, כמו שעשתה בזמן שלא יכולתי לרוץ עם הילדים ולשחק במחבואים..." יחד עם רינה ועם אימה אנחנו חוגגים את הרגע הגדול באכילת עוגת אגוזים, שאמא אפתה — למקרה שיהיה מה לחוג — כלומר היא האמינה בנצחונה של רינה. אחרי זה בא תיאור של העייפות הקופצת על רינה לאחר המתח והמאמץ ואז אנו עדים לשיחה בין רינה לבין תמונת אביה. משיחה זאת אנו למדים על הזיכרון החי והכואב של קשר שנותק ועל הניסיון לקיים את הקשר גם לאחר המוות. מפרק לפרק אנו מיטיבים להכיר את נפשה של רינה. אנחנו יודעים שהיא רגישה ומהירה להיפגע, אנחנו מופתעים לראות איך היא משתחררת מרגש נחיתות שבה בלגלל הרגל הקצרה, כשהיא נפגשת באנשים נדיבים המוכנים להתייחס אליה כאל אדם ולא כאל בעל-מום. כמובן שנקודת השיא ביחסיה עם בני-אדם אחרים, היא הפגישה עם דנדי. הצייר הטמפרמנטי מלמד אותה להשתחרר מלחצים וממצבי רוח, בעזרת הציור המשמש לה פורקן.

הבעיה העיקרית בסיפור היא רינה טל והחברה. בסיפורנו נמצא הפיתרון כתוצאה ממאמציה של רינה להשתלב בחברה ומן הנכונות של החברה לקבלה. זה פתרון אמיתי.

העלילה בספר מתחילה במקום שסופרים אחרים היו מסיימים. פתיחה כזאת היא הפתעה המעוררת את הקורא להמשיך בקריאה.

העלילה נמסרת לנו בגוף ראשון. אין בסיפור הפתעות מזעזעות — אין שודדים וגנבים, אבל ישנה נערה אמיתית שרבה את ריבה עם החברה, שמסרבת ללכת למסיבות בגלל הרגל הקצרה, שמפחדת ממבטים סקרניים הנשלחים לעברה, אבל בסופו של דבר היא המייפה ומקשטת את הקירות לקראת המסיבות בבית-הספר וחבריה שמחים בעבודת ידיה.

הטיפוסים האחרים בספר זה הם משניים. אקדיש להם רק מלים ספורות. האם — אשה קטנה וצנועה המשתתפת בכשלונותיה ובהצלחותיה של הבת. חבר — מתואר כאן ילד רגיל ממשפחה מרובת-ילדים. זה הניגוד הבולט לבדידותה של הבת היחידה ולהסתגרות שלה. בביתו הדל של החבר פוגשת רינה אנשים עליזים ונדיבים המוכנים להתייחס אליה כאל אדם ולהתחלק איתה בכל מה שיש להם. מורי הציור — האנשים שקבעו בחייה. הטובים, הוציאו אותה מבדידותה, לא בדיבורים אלא במעשים. הם לימדו אותה להביע את עצמה.

איורים. בכל ספר ילדים יש חשיבות רבה לאיורים וכאן כשמתארים את חייה של ציירת, על אחת כמה וכמה. הצלחת הסיפור הזה תלויה לא מעט בציוריו הנפלאים של הרי ברון. הוא צייר ציורים כנים ולא יומרניים. משהו שבאמת יכול היה להיות מעשה ידיה של ילדה רגישה. הספר כתוב באות גדולה וברורה ועל נייר לבן ונאה.

סיפור שהמבוגרים לומדים ממנו והילדים מתחיים בו

מאת: מרים רות

סיפור קטן: המספר תולדות שבוע אחד, כשהכל מתרכז סביב לסודו של יהושע. התיאור הסכונני, מבליט את התנהגותו של הילד ואת תגובות סביבתו. מעט המ-כיל את המרובה.

מבוגרים שיקראו את הסיפור ילמדו, שבדמיונו הפורה של ילד קטן גם קופסת שעון ריקה יכולה להיפתח לזירה של חלום-מות ומסתורין. הדרקון נולד בדמיונו של יהושע כאשר זה הרגיש צורך בקיומו כשהיה זקוק לעמדה של מטפל, דואג ואר-ב, של גדול המגן על הקטן ממנו... והוא היה זקוק לסוד שיהיה שלו בלבד. צר-כיו הרגעיים הפכו קופסת שעון פשוטה למשכן של חלומות גדולים, שבכוחם לה-ביא סיפוק והגשמת משאלות כמוסות. יהושע שומר על חלומו ושומר על סודו. הוא מגייס את ידיעותיו כדי להבטיח את קיום הדרקון שלו בעיני הסביבה ובעיקר — בעיני עצמו: הדרקון הטיל ביצה אל

1. הדרקון בקופסת השעון — מאת מ. ג'ין קרייג;
עברית: רבקה משולח; ציורים: ארי רון;
הוצאת עם עובד, ת"א 1975.

תוך הקופסה עוד טרם הודבקה באופן הרמטי. ביצה, כידוע, איננה זקוקה לא-וויר; לדרקון קטן חייבים לפתוח אשנב אוורור; אין סכנה שהדרקון יעוף עד אשר כנפיו, שהקצוות שלהן זהובים, יתקשו. הדרקון הוא בן, שיש לו שם של בת, כי בסין אוהבים הבנים שמות של בנות...

הצורך הריגושי להגן על הדרקון הקטן, מביא להתעמקות מחשבתית ולמציאת טיעון מתאים אשר שומר על החלום. גם ההתנהגות מושפעת מהרכוש הפלאי: "יהושע לקח אתו את הקופסה לכל מקום. בכל משחקיו היתה הקופסה תמיד על ידו. כששיחק במכוניות שלו על המרפסת, הניח את הקופסה על המעקה כדי שתתחמם בשמש. כשאכל ארוחת ערב העמיד את הקופסה מתחת לכיסא. כש-כב לישון שם את הקופסה ליד הכר".

ומה בדבר אלה שנמצאים בסביבתו ואשר לא חלמו, ובשבילם קופסת השעון נשארה קופסת שעון פשוטה ולא משכן של דרקון קטן? — הוריו של יהושע מת-עניינים בדרקון, אינם מתווכחים על קיר-

מו אך עוזרים לקבוע את הקו המפריד בין המציאות והחלום.

אמא שואלת: "אולי אתה יכול להגיד לי מה יש לך בקופסה?"
— כן אני יכול.

"טוב אז מה?"
— יש שם ביצה של דרקון — אמר יהושע.

"אני מבינה" — אמרה אמא. אך הר סיפה: "תגיד יהושע, זה באמת?"
— כן זה באמת — אמר יהושע.

אין ויכוח. ביצת הדרקון קנתה את זכות קיומה. תחכה בשקט עד שיגיע זמנה להתבקע, לגדול ולהיעלם... גם אבא מת-ייחס ברצינות לקיומו של הדרקון ומברר בעיות הקשורות בגידולו: "איך יוכל ה-אוויר להיכנס לקופסה כשהיא סגורה בני-ייר דבק מכל צדדיה?" יהושע חושב ומ-שיב: "הביצה עוד לא זקוקה לאוויר... היא רק צריכה שיהיה לה שקט וחם עד שתתבקע... והיא תתבקע" כשהיא תהיה מוכנה.

אחיו ואחותו של יהושע מחייכים על החלום. הם שואלים על כל מיני פרטים ושאלותיהם מביכות. הרי חלומות ודמ-יונות אינם זקוקים לפרטים מעובדים בדייקנות הגיונית כדי שיגרמו להנאה ול-סיפוק. יהושע חש את היחס הפקפקני, מתחמק מתשובה ופעם אף כועס על אחו-תו וממלמל בינו לבין עצמו: "טיפשה!"
אהבתו הגדולה של יהושע אל היצור הדמיוני דוחפתו לתשובה על כל שאלה. הוא נושא עמו את קופסת חלומותיו לכל מקום אף שאיש אינו מתכוון לגזלה ממנו. וכך נמשך החלום מיום שלישי עד יום שלישי. ואז — "היה מספיק גדול והכ-

נפיים שלו היו חזקות, הוא עף... למקום שכל הדרקונים עפים".

הדרקון עשה את שלו — הדרקון יכול ללכת. יהושע שבע חוויה ריגושת מעשי-רה ומספקת והוא חפשי לפנות אל המ-ציאות. הקופסה הפלאית משנה את תפ-קידה והיא יכולה לשמש למיון גולות. הדרקון עף "למקום שכל הדרקונים ע-פים". הגיע זמנו — גדל ואין בו עוד צורך.

הקורא המבוגר איננו צוחק מהתנהגו-תו של יהושע, כי משחקו רציני. אנחנו לומדים לאהוב חלום שבכוחו לזמן נסיון ריגושי חשוב של צפייה להגשמה, של מסי-רות ודבקות. אנחנו מעריכים את המאמץ הרוחני, שמטרתו להפוך אביזר פשוט לכ-לי קסם בעת הצורך ולראותו כאביזר פשוט אחרי שמילא את תפקידו. דמיון הילד גמיש ואיננו מכיר מכשולים: בורא עולם ומשנה עולם על פי משאלה עמוקה ונעזר בנסיון חיים כדי להגן על הקסם, שבכוחו לשנות את חיי היום יום. חוקי המציאות אינם מפריעים לחיות את המשחק הדמיוני — אדרבא, הם עוזרים בניווט לקראת הקו המפריד בין האפשרי ובין הבלתי-אפשרי, בין חלום ובין מצי-אות. הדמיון ניזון מנסיון חיים ובאמ-צעותו נכבש האי-סוף החלומי הקסום, שאין החוקים הנוקשים של המציאות חלים עליו.

יחסו הרציני של הסופר אל יהושע מעורר את היחס הרציני של הקוראים אליו ואל ילדים כמוהו.

והילדים — כיצד הם מגיבים? הם מוצאים את עצמם ביהושע. סודות קופ-סת השעון מוכרים להם. הם שותפים מל-אים לטיפול האוהב והדואג ולצפייה לב-שבכל שלבי התפתחותו. חבל!... הרי לכל

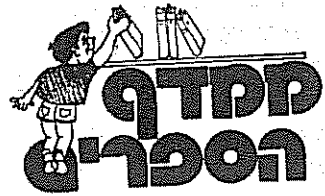
אות טעונו והסבריו של יהושע משכ-נעים אותם בקיומו של הדרקון, ויש ש-עומדים על דעתם: "באמת היה דרקון בקופסה".
אחרים סוברים: "יהושע שי-חק כאילו היה לו דרקון" וילד הוסיף:
"...ואני משחק כאילו יש לי מטוס". לא מגשתי ילד שיצחק על הסיפור או יזלזל ב"פתי מאמין בכל דבר" ילדה (4.6) הק-שיבה לסיפור והפסיקה באומרה: "זה נחמד! דרקון קטן עם כנפיים רכות וזהר בות... חבל שאין לי גם...!" הסיפור נתן לגיטימציה לחלומות ולדמיונות. לאור הסיפור על יהושע, הילדים רואים את חלומותיהם ואת עצמם באור חדש.

הרהרתי בלבי: מה היה קורה אילו היה בקופסה זאב, שועל, אריה או תנין? נדמה לי שכל בעל חיים מציאותי היה מעורר הרהורי ספק וכפירה ובמקום פלי-אה על עולם הדמיוני הקסום היה מעורר צחוק. הילדים יודעים יותר מדי טוב, שלתנין, או לזאב אין מקום בקופסת הש-עון... אבל דרקון, יצור פלאי שלא היה, ושנברא אך בדמיון, יכול להיות בכל מקום, ממדיו משתנים על פי הצורך, מ-קום מגוריו יכול להיות גם בקופסת שעון וגם בארץ סין. הדרקון — הוא המתאים לאכלס את החלום ולהתנהג בו לא על פי חוקים ביולוגיים מקובלים, אלא על פי החלום: פעם קטן בעל כנפים רכות וזקוק לטיפול, לשקט ולחום, פעם גדול בעל שבעה ראשים פולטים להבות אש... הכל לפי המניעים העמוקים של החולם.

ארי רון המאיר של ההוצאה העברית שומר על סודו של יהושע ומשאיר מרחב חפשי לדמיון. הקופסה ישנה — כל אחד יכול לאכלסה על פי דמיונו.

באיורים שבהוצאה האנגלית מופיע ה-דרקון בכבודו ובעצמו תשע פעמים ונראה בכל שלבי התפתחותו. חבל!... הרי לכל אחד הדרקון האישי שלו! אשווה בשני הספרים רק תמונה אחת כדי להדגיש את ההבדל בגישה בין המאירים: "הדרקון עף למקום שכל הדרקונים עפים". בהר-צאה האנגלית: חלון פתוח מול נוף לילי ראליסטי, ירח מלא ועל רקע העיגול הלבן הגדול של הירח — דרקון קטן, מתרחק בעל אוזניים מחודדות, בעל ארבע רגליים, זנב (מזכיר זנבו של אריה... ובדמיוני הרי הוא לטאת ענק!) ושתי כנפיים שנראות "תמימות" מדי כדי להיות כנפיים של דרקון. בהוצאה העברית: חלון פתוח המגלה חתימת שמים ליליים עם ירח "בננה". בחדר — כסא ריק ועל ידו הקופ-סה ריקה, פתוחה. כל אחד יבין: הדר-קון נעלם. כיצד? איך בדיוק? איך נראה זנבו? מה צורה לכנפיו? כל קורא יכול לברוא אותו לפי דמיונו.

טוב עשה ארי רון שהעמיד במרכז את יהושע ואת קופסתו. המבוגרים אינם נר-אים למעט בתמונה הראשונה, בה אמא מוסרת את הקופסה ליהושע. הרקע מר-מז על ידי חלון או דלת, רהיטים אחדים, כלים וצעצועים. החסכו שבסיפור המ-עשה מופיע גם באוויר. הקו האדום הער-בר את התמונות נותן פעם פרסקטיבה, פעם מסגרת ולפעמים רמז, אך תמיד מר-סיף חיות לרישומים בקו שחור. הרמזים שבאיור אומרים הרבה, אך אינם מגלים את הנסתר. סיפור ואיור עשו יד אחת כדי לשחרר את דמיונם של הקורא ושל המאזין לסיפור, וכך קורה שחלומו של יהושע זוכה לעריכה חזותית אישית, והד-רקון נברא מחדש אצל כל אחד.

לכיתות הנמוכות

1 "שני אוזים שובבים" מאת שלמה טנאי, הוצאת "עופר", ציורים: תרצה.
סיפורם של שני אוזים שובבים, שיצאו מכפר שמריהו ברכבת לשוט בארץ. הם הגיעו למחוז חפצם לאחר הרפתקאות שונות ושבנו לביתם באוניה בסיוור לאורך חוף הים.

2 "מר תפוחון ויוסיפון" מאת קרה פדר, ציורים מאת אילנה פרנקל, הוצאת "עם עובד" 1975.

מעשה במר תפוחון בעל האף התפוח, שפגש ביוסיפון בעל האף הארוך. ליוסיפון פון מעיל פלאים, שבאמצעותו מבצע לה-טוטים דמיוניים כגון ישיבה על התיקרה כשראשו מוטח כלפי מטה. הוא משתף בחוויותיו את מר תפוחון ובתו טיטה, וכן את הקוראים האוהבים לרחף על גבי הדמיון.

3 מיאדו — הרפתקאותיו של חתול
מאת הנרי קורנלוס, עברית: ענבה קנ-טור (צייטלין), ציורים: בת-שבע שגיא. הוצאת יבנה ת"א, תשל"ה.

קורותיו ותעלוליו של חתול שחור בשם מיאדו, אשר החל את צעדיו הראשונים בסביבת בעלי-החיים כחתול פוחז, קנטרן ואף אכזר במידת-מה. עד מהרה, בהשפעת אמו ונסיונותיו הקשים בחייו לומד להבין את רגשות הזולת וקושר קשרי ידידות אמיצים עם בעלי החיים הדרים בסביבתו וביניהם אף הברווזת קנקנת, שנפלה קרבן לתעלולי תקופת ילדותו.

מערכת יחסים אנושיים נרקמת בין החתול וסביבתו ובין שאר בעלי החיים לבין עצמם.
הספר זכה בפרס הנס כריסטיאן אנ-דרסן לספרות ילדים.

4 בייגלה, מאת מארגרא ריי, תרגום רו-זן, הוצאת הקב"מ 1975, 32 עמ' מנר-קד.

ספרון משעשע זה, פרי יצירתם המשותפת של צמד אמריקאי — צייר ומספרת. הטקסט חסכוני, קליל ופשוט ומספר על כלבת-התחש שגדל וגדל, ולאחר שסיים את גידולו נעשה לכלבת-הנקניק הכי ארוך

בעולם. הוא ידע אף להתקפל כבייגלה, ולכן קראו לו הכל בייגלה.
בעזרת גופו הארוך הצליח לחלץ את כלבת-התחש "זהובה", שנפלה לתוך בור ולהציל את חייה.
הציורים עשויים בקו קאריקאטורי נקי ואסתטי בשני צבעים.

5 גשר לילדים

הוצאת הספרים "גשר לילדים" השייכת למחלקה לחינוך ולתרבות לגולה של ההסתדרות הציונית, ירושלים, הוציאה לאור סדרת ספרונים מנוקדים בעברית קלה, כשבסוף כל עמוד רשימת מלים מתורגמות מעברית לאנגלית. הספרים אינם אחידים ברמתם, אולם ניתן למצוא בהם כאלה הראויים ללימוד ולקריאה בקרב ילדים עולים. בין הספרים שיצאו לאור בסדרה זו: דני גבור — קובץ שירי הים של מרים יי שטקליס; אבא של תמר מאת זאב; האחות הקטנה, מאת טובה הרשקוביץ ועוד.

לכיתות הבינוניות

1 יפתח המלוכלך — תרגום עברי חדש
לספר יהושע פרוע. נוסח עברי אורי סלע, הוצאת לויך-אפשטיין-מודן, 1975.
גלריה של טיפוסים, שעיקרם ילדים, עוברים לנגד עיני הקורא. המשותף לכר-לם היא תכונתם להזיק לעצמם או לסביבה, כל אחד עושה זאת בדרכו המיוחדת; יפתח המלוכלך, שאינו מתרחץ

לעולם, יובל המנוול המתעולל בבעלי-חיים ואנשיטו, דורית הגפרורית, שנכוו-תה, כיוון שלא שמעה בקול הוריה ועוד. העלילות כתובות בצורת שירים מחר-רזים, כשכל אחד מסתיים במוסר השכל. לשירים מלווים ציורים צבעוניים.

2 עלילות תומרודדנה מאת עמוס בר-פוסה), ציור: בני לויך, הוצאת הקב"מ תשל"ה.

קובץ סיפורים מהווי בית הילדים בקי-בוץ, אשר שודרו בפינה "לאם ולילד". תומר, עודד ודנה הם שלושת גיבורי העלילות והם מספרים על תעלוליהם; ציד חילזון, נסיון לטף קיפודים, מעשה במ-אגר מים במקלט וסיפור רכיבה למאהל הבדוי השכן.

3 מעשה שהיה כך היה מאת מירה מאיר. צייר: אבי מרגלית, הוצאת הק"ב ת"מ, אין שנת הוצאה.

קובץ הסיפורים המעוגנים בהווי בית הילדים בקיבוץ. רוב הסיפורים בעלי צב-יון ריאליסטי כמו "פטירות", "מתנת יום הולדת" ואף "רוקי" הקופה, וחלקם בעלי אופי דמיוני מובהק כמו "מסיבת כרטיסי ברכה", המספרת על צורתם של נושאים שונים הלקוחים מכרטיסי הב-רכה, כגון השיבולים המצויירות, הפר-חים וכו', או "נייר ברוח". איורים צבעו-ניים מוסיפים נופך של חן לספר. הספר מודפס באות גדולה ומנוקדת

4 רודפים אחריו יונתן — מאת משה בן שאול, הוצאת הקב"מ, 200 עמ'. סיפור מלחמתי על רקע תקופת המנדט

בירושלים. חברות ילדים וענייניהם, מורה לפסנתר המעורבת בפעילות מחתרית, שוטרים אנגלים, שצריך להערים עליהם ובעיקר תיאור הווי של בני ירושלים. סיפור מלא הפתעות ונעים לקריאה. (מתוך "ידיעות אחרונות" 8.8.75 — מ. רגב).

5) הוקוס פוקוס מאת נעמי הופרי, הרצאת עם עובד. איירה: אלונה פרנקל. זהו סיפורה של ילדה הרואה עצמה כמכשפה המנסה להשפיע על מהלך אירועי היום-יום. אין זה סיפור עלילה ממש, אלא סיפור רגשות ואווירה. אחרי כל הנסיונות, אין המספרת בטרחה האם מקרה הוא ש"כישופיה" הצליחו, או אולי באמת היא מכשפה... מתאים לגילאי 7—10 ובמיוחד לבנות. (מתוך "ידיעות אחרונות", כנ"ל).

6) הרפתקאותיו של ריקי מעוז, כתב דוד מנוקד. הסוכנות היהודית לא"י, תשכ"ב, 126 ע', שחר, צייר בני עדן, הוצאת הספרים של סיפור עלילותיו של הילד ריקי בן-ירושלים, בתקופת המצור על העיר (במלחמת השחרור) ומן-מה לפניה בימי שלט האנגלים בארץ). החיים בשכונות-ירושלים החדשות ובחצרות-מאה-שערים — מקום מגורי-סבתא של ריקי מעוז — והאווירה המיוחדת של השכונה, מתוארים כאן כפי שהצטיירו בעיני-הילד. המצב בירושלים בעת המצור, העלייה לירושלים בשיירות, סיבלם של התושבים וברות-הלוחמים באים לידי ביטוי בעלילות-מלאות-עניין של ריקי מעוז.

7) החמריה והינשוף השחור. כתב מיכאל דשא, ציירה תרצה טנאי, הוצאת "מסדה", 1975. בספר 14 סיפורים מעולם הצומח והחי. הילד ילמד, בדרך קלילה, באמצעות סיפור, על הדבורה ועל הרקפת, על הזמיר ועל הסחלב, על נורית ועל פרפר. על-ידי הנפשה והאנשה מקרב המחבר את הילד אל העולם הבלתי-ידוע לו. מעניק לו ידיעות מתחום המדע בדרך פופולארי. רית. האיורים מאופקים אך בהירים ומעוררים רצון להתבונן בהם.

לכיתות הגבוהות

1) אין סודות בשכונה, מאת אוריאל אפק, ציורים: אראלה, הוצאת "ספרית פועלים".

ספרו השני של אוריאל אפק על ילד-תושב בשכונת בורוכוב (לאחר "חמש דקות של פחד"). העלילה מתרחשת בשנות השלושים, והמאפיינים המיוחדים לא"י של אותה תקופה משתבצים בעלילה בצורה טבעית, ואין קושי לקלטם. הסיפור רגיש ומהימן.

2) הפרש מן המדבר, כתב יגאל בן-נתן, ציירה אורה איתן, הוצאת עם עובד סדרת דן-חסכן, 1975.

ערב הסעודית, שלפני מאה שנה, מתוארת בהרחבה על נופה הסגור בפני העולם החיצון והחיים הרוחשים בה. מסעו של הפרש, דאוד אבן יוסף מוג'בל שמר לדמוסק ומשם לפתח-תקוה, משמש עילה למ-

חבר לתאר את השבטים הבדואים השונים היושבים בחבל ארץ זה. הסיפור מעוטר בעטורים נאים של אורח חיים, עשויים גזירי ניר שחורים. (מתוך מעריב 18.7.75 שולמית לפיד).

3) עלילות סירת רימון, מאת יהואש ביבר, הוצאת עם עובד. איורים: גיורא כרמי; 139 עמ'.

ירמי הנגבי (גיבור "אוצר הפחה התור" כנ"ל ו"מרד הדרוזים") יוצא למשימה חשובה: לטורח שלפני מלחמת ששת הימים. מפקד-שולחו הפעם הוא בנו, מפקד סירת רימון הנועזת. ירמי מצטרף למשימה, שמטרתה גילוי מקומם של שבויים ישראלים; ישראל אחד וצ'רקסי. עובדה אחת הונה זו מאפשרת למחבר לספר לנו משהו על עדה מיוחדת זו. ספור הרפתקאות מעניין ורווי מתח. (מתוך ידיעות אחרונות 8.8.75 — מ. רגב).

4) הוצאת גשר של המחלקה לחינוך ולתרבות לגולה של ההסתדרות הצינונית העולמית ירושלים תשל"ה, הוציאה לאור סדרת ספרים המיועדים לכיתות הבינוניות והגבוהות. חלק מן הספרים מעורבים לעברית קלה, וחלקם מופיעים כמקורם בצירוף תרגום מלים קשות בשולי העמוד. בין הספרים המעובדים לעברית קלה נמצא את "זוהי הארץ" מאת אפרים קישון; סגנונו מיוחד של קישון מועבר ובהצלחה לעברית קלה בשנים עשר מאמרים הומוריסטיים העוסקים בעליה, בחגי ישראל, בענייני משפחה ועוד. בין הספרים האחרים המופיעים כמקורם יש "פרקי חסידות" אותם ליקט וערך משה מנור, "צעירים בישראל" מאת נחום ברנע ועוד. הסידרה תקל על הילדים, שאינם מורגלים במידה מספקת לקריאת ספרות בהתאם לגילם.

מושט בעולמו

בין קרית שמונה לדימונה

מאת: יהואש ביבר

זה מספר שנים, כשקרב מועד שבוע הספר העברי, פונים אלי מבתי-ספר, מוסדות נוער וועדות חינוך ותרבות של יישובים בכל הארץ, בבקשה לבוא אליהם ולהפגש עם קוראים צעירים. בדרך כלל מבקשים הקוראים הצעירים לשמוע ולשאול על ספרים שכתבתי אני, אולם מנסיוני אני יודע כי במהלך הפגישה נשאלות גם שאלות כלליות על ספרות בכלל, על חשיבותה של הקריאה ועל בעיות יצירה שונות לאו דווקא בתחום הספרות.

קיימתי כבר כמאה פגישות כאלו בכל סוגי היישובים הקיימים בארץ.

הסתכלות מקרוב ברשימת היישובים ומוסדות החינוך והתרבות תראה, כי הקפתי בפגישותי קוראים צעירים מכל שכבות הציבור בארץ. בני טובים בבית-הספר היסודי רחביה שבירושלים, בני עולים חדשים בקרית שמונה, בחצור, בבית-שמש ובדימונה. בני קיבוצים בגדות, מחניים, בית השיטה, רמת יוחנן ועוד הרבה. בני מושבים בבית-חנן, גדרה, "מבועים". תלמידים טעוני טיפוח, בני שכבות נחשלות, קוראים צעירים שבאו

מבתים ספוגי תרבות קריאה ואחרים שבאו מבתים אשר הוריהם לא קנו מיהם ספר, כלומר, כל סוגי הקוראים הצעירים המצויים בארץ. נראה לי כי המשותף לכל הקוראים הצעירים הוא הצמאון הבלתי נדלה לקריאה (בוודאי יפתיעו דברי אלה רבים החושבים אחרת) והשמחה לפגוש אחד מאלה העומדים מאחורי הספרים, כלומר, הסופר שכתבם. אפשר להוסיף לכך את הערנות והסקרנות, הגוררות שאלות מגוררות רבות על הספרים, על דרך כתיבתם, על צורת הוצאתם לאור וכמובן שאלות סקרניות על הסופר, מיהו, מהו, במה הוא עוסק, משפחתו, חייו, שטחי התעניינותו וכו'. על נושא זה שמורות עמי חוויות לרוב, אולם לא בכך אעסוק הפעם.

ברשימה זו אעסוק בשלושה נושאים הקשורים בביצוע יעיל ונכון של פגישות עם קוראים צעירים. האחד — הכנתם של הקוראים לפגישה עם סופר, השני — מהלך הפגישה וארגונה, השלישי — הש-

אלות הנשאלות, ואסיים במסקנות וב הצעות אחדות.

הכנת הקוראים לפגישות

מנסיוני למדתי כי הכנת הקוראים הצעירים לפגישות עם סופר נעשית בדרכים שונות, בכל מקום בצורה אחרת, החל מהכנה מדוקדקת ומקיפה ועד חוסר הכנה כלשהי.

אחת מפגישותי הפוריות ביותר נערכה כה בעירה חצור. תוך כדי מהלך הפגישה נוכחתי לדעת, להפתעתי, כי התלמידים קראו את הספר לפני הפגישה, דנו בו בכיתות והיו בקיאים במהלך העלילה ובדמויות עד לפרטי פרטים. נוסף לכך הם קיימו תחרות חיבורים על הספר, נבחרו שני חיבורים מצטיינים ובמהלך הפגישה קראו התלמידים את חיבוריהם וזכו לפריסים שניתנו להם על-ידי הקוראים גם הכינו שאלות רבות וגילו התעניינות ערה בצדדים שונים של מעשה היצירה.

בכמה בתי-הספר והספריות במקומות אחרים מצאתי כי בפגישת הספר, או על אחד הקירות תלוי דף נייר ועליו רשימה ביאוגרפית וכן רשימת הספרים שלי (הפרטים הביאוגרפיים נלקחו על הרוב מ"עולם צעיר" של אוריאל אופק). לפעמים עומד שם שולחן ועליו תערוכה של ספרי המצויים בספרייה. במקום אחד הכינו הילדים ציורים שלהם מדמויות הספרים. לפעמים מכינים התלמידים בעזרת מורי-הם שאלות מראש והם מביאים אותן על דפי נייר. ניכר כי במקומות אלה נעשתה עבודת הכנה קודמת בכיתות או בספרייה, ביוזמת המורה-הספרן או מורה שאינו ספרן. אם הפגישות נערכות ביוזמת בית-הספר, כי אז ההכנה בדרך-כלל טובה

יותר, ונשמרת המשמעת שהיא חשובה להצלחת המפעל. אולם במספר מקרים נתקלתי בחוסר הכנה כלשהי, פגישה כזאת פורייה פחות, אם כי אין זה כך בהכרח. לפעמים, דווקא בגלל חוסר הכנה מוקדמת, מתפתחת שיחה כללית יותר ואז אני נוהג לדובב את הקוראים גם בנושאים שאינם קשורים ישירות לספרי, אבל מקרים כאלה הם נדירים.

ההכנה המוקדמת מתבטאת גם בצורה החיצונית של הפגישה: שולחן נאה מכוסה מפה, צנצנת פרחים, מיקרופון, אולם מקושט בכרזות של פינת-הספר ובסיס-מאות על חשיבות הקריאה. גם המרצה מתקבל בצורה נאה ולבבית, ולפעמים הוא זוכה אפילו לצרור פרחים בסיום דבריו, למשקה קל ולכיבוד. פרטים קטנים אולי, אולם לפעמים קובעים אלה את הצלחת הפגישה ואת האווירה בה. הרבה תלוי במארגן הפגישה. אם הוא מודע לחשיבותה, לערכה של פגישה זאת, חזקה עליו שיתן דעתו לפרטים ובהם תלויה הרבה ההצלחה של הפגישה.

מהלך הפגישה

למספר התלמידים המשתתפים ולצורת ישיבתם יש השפעה חשובה על הצלחת הפגישה. מספר התלמידים האופטימלי, לדעתי, הוא כמאה. מספר גדול יותר מקשה על יצירת קשר קרוב עם המשתתפים ויוצר בעיות של משמעת, אולם הדבר אפשרי גם במספר גדול, בעזרת ארגון נכון, כלומר, אולם מתאים, מיקרופון, צורת הישיבה של המשתתפים, ונוכחות מורה שיעזור בהשלטת סדר ומשמעת. לצורת הישיבה של הקוראים הצעירים חשיבות מרובה. אפשר לסדר את המ-

- (16) מהו ספרו הראשון ומתי נכתב?
 - (17) האם הדמויות בספריו וסיפוריו א-מיתיות או בדויות?
 - (18) האם יש רעיונות חוזרים בספריו?
 - (19) האם משתף עצמו בסיפוריו, האם יודע תמיד מראש את סוף הסיפור?
 - (20) כמה כסף עולה לפרסם ספר ואיזו עבודה כרוכה בפרסומו חוץ מכתבת הספר?
 - (21) האם יש קשר בינו ובין קוראיו, האם הוא יודע מה אהוב עליהם?
- משאלות אלו אפשר לראות כי הן מקיפות מכלול רחב של נושאים. התשובות עליהן חייבות להיות רציניות ומקיפות כדי לתת לקורא הצעיר מושג על הספר ועל סופרו.

שירותי הספריה הציבורית

לילדים טעוני טיפוח

מאת: מיכל שרף

חלק מן הילדים המבקרים בספריית הילדים הם טעוני טיפוח, על פי רוב בני משפחות מרובות ילדים, שרמתם הכלכלית-תרבותית נמוכה. הספר אינו בן בית אצלם. הרגשת זרות וניכור מלווה אותם ביחסם עם הספר, הם חוששים לקחתו ליד ולנסות להתמודד אתו. אנו מניחים שהסיבה להרגשת הניכור נעוצה בקיפוחם האמוציונאלי-תרבותי של הילדים. קיפוח זה יכול להביא לחוסר בשלות מספקת לקריאה עצמאית. כדי להתמודד עם תוכן של ספר, עלילה, דמויות, דרוש לדעתנו רקע מתיא. דרושה הכנה שתמנע מהילד רתי-

* קטעים מתוך "יד לקורא" תמוז תשל"ה.

דברים המתאימים לגיל מסויים ולהציע לקריאה ספרים מתאימים לגיל זה. כללית הייתי ממליץ לסופר לערוך את הפגישה כך: חלק ראשון — דברים של הסופר על הספר שבחר לדון בו או על ספריו כולם, הנושא, איסוף החומר, הכתיבה, ההוצאה לאור, גלגוליו של הספר לאחר שיצא לאור וכו'. חלק זה יימשך לא יותר מרבע שעה. חלק שני — שאלות הקוראים שהכינו מראש או שהתעוררו תוך מהלך הפגישה, ושיחה, שבה יכול גם הסופר לשאול את קוראיו על התרשמותם מספריו, על האיורים, על מידת התעניינותם בנושא זה או אחר וכו'. חלק שלישי — בו קורא הסופר סיפור חדש או פרק מכתב-יד חדש. מנסינוני אני יודע שזו הצורה הטובה ביותר של ניהול פגישה המבטיחה הצלחה.

שאלות הקוראים

חלק השאלות והתשובות הוא החשוב ביותר במהלך הפגישה. רמת השאלות קובעת את הצלחתה. הנה מבחר מתוך הרבה שאלות, אותן נוהגים קוראים לשאול אותי. נראה לי שמבחר זה מייצג את השאלות הטיפוסיות.

- (1) באיזה גיל התחיל לכתוב והאם מתכוון להמשיך ולכתוב?
- (2) מה מקור ההשראה לכתיבה?
- (3) האם כתב בשפה זרה? האם תורגמו ספריו לשונות אחרות?
- (4) האם יש חוויות אישיות בספר?
- (5) האם הצליח להוציא עצמו לגמרי מהסיפור?
- (6) האם יש דמות של סופר שמסגנונו הושפע?

שבים בחצי גורן מול הסופר, כך נוצרת אווירה אינטימית ולא רשמית, אותה מכתיב אולם גדול עם מושבים מסודרים בשורות ישרות, בימה גבוהה ושולחן ישיבות מכוסה מפה ירוקה. חשוב שהסופר יהיה קרוב אל שומעיו, יוכל לשוחח עימם בחופשיות, לשמוע היטב את שאלותיהם ולענות כך שכל אחד ישמע את דבריו. בפגישות שאני עורך אני משתדל ליצור אווירה של שיחה חופשית ומשוחזרת, שתהיה שונה מצורה מקובלת של שיעור וגם בגלל כך חשובה צורת הישיבה.

במקומות קטנים קטן, כמובן, מספר הקוראים, וגם מצב זה לא רצוי. אולם אין לקפחם בגלל כך. הקושי העיקרי נעוץ בכך שמגוון השאלות בציבור קטן של קוראים הוא הרבה יותר מצומצם. אולם במקרה כזה אפשר לארגן פגישת שיחה, בכיתה קטנה או אפילו על הדשא בחוץ ולנסות לדובב את הקוראים בנושאים שונים וכך ליצור פגישה אינטימית מאוד, קרובה, שבוודאי תשאיר רושמה בלב הקוראים הצעירים. ואמנם כמה מהפגישות האלו היו בגדר חוויה עשירה לקוראים וגם לי.

חשוב שהסופר יביא עימו מספריו ויראהם לקוראים, כדי שיכירו אותם גם אם לא קראו בכלם ובכך יעורר את סקרנותם. נוסף לכך יעורר בהם תחושה כי אינו מדבר על חפצים ערטילאים, אלא על ספרים שאפשר להסתכל בהם, למושם בידים ולקרוא בהם להנאה. לבסוף — חשוב שהמשתתפים יהיו בני אותה קבוצת גיל, כך שהסופר יוכל לכוון דבריו אל אותה קבוצה תוך תקווה שהם יהיו מובנים לכולם או לרובם. דבר זה צריך שידעוהו לפני הפגישה וחשוב להכין

עה או הרגשת ניכור, ואין ספק שהספרייה הציבורית יכולה וצריכה לתרום לילד בתחום זה.

לציבור זה של ילדים, החוששים מעט מפני הספר, אנו ניגשים ומנסים, לקרבם אל עולם האגדה והדמיון, ובכך לפצותם, ולו במעט, על הקיפוח האמור-צינאלי, ועם זאת להקנות להם ערכים חינוכיים חברתיים, ולפתח את כושר ההתבטאות שלהם ואת דמיונם היוצר.

פעולות טיפוח: עידוד הקריאה וקירוב הקורא לספר

לצורך השגת מטרה זו החלטנו ליזום שתי פעולות, שמשוגלות, לדעתנו, לרכך את העמדה הכמעט שלילית של הילד לספר, להביא אותו לידי סקרנות, להעניק לו חוויה של האזנה בצוותא לסיפור ובזאת לחסל את הרגשת הניכור כלפי הספר ואולי אף להניע אותו לרצות לדפדף בספרים ולקרוא בהם. הפעולות שיזמנו והפעלנו הן:

(א) שעת סיפור.
(ב) סיפור באוזניות.

המייחד שתי פעולות אלה, הוא המצב הפאסיבי לכאורה שבו נמצא המשתתף. בקריאת ספר צריך הקורא להיות אקטיבי, הוא מתמודד עם שפת הספר, תוכן הספר, רעיונותיו וכד'. התמודדות זו דורשת, כאמור, בגרות נפשית ובשלות מסוימת. בשלות זו מושגת אחרי שיש כבר לקורא רקע מסוים הקשור בעולם הספר; האם המספרת לילד הרך סיפורים, המ-קריאה לו מתוך ספרים משלים ואגדות, מקרבת אותו אל עולם קסום, עולם של פלאים, של ניסים ונפלאות. הספר הופך

בחינת עולם קסמים לילד הרך, הסיפור מעשיר את דמיונו ומקרבו אל הספר ואל הרצון לקרוא, ולכן יש להניח כי ילדים שזכו לכך שאמהותיהם תספרנה להם סיפורים לא יחששו מן הספר, יבקרו בספרייה לעיתים קרובות ויקראו ספרים. אך כאמור, לפנינו ציבור ילדים מקר-פח, ילדים שלא זכו לסיפור של אמא, ויחסם לספר הוא זר ומנוכר. ולכן לפנינו "שנשליכם אל הספרים" אנו מבקשים לחבב עליהם את עולם הפלאים של הספר ולהכניסם לעולם האגדה, ואולי בצורה זו להביאם לידי הבשלות הנדרשת לקריאת ספר ולהתמודדות עצמאית עמו.

(א) שעת סיפור

אחד מחדרי הספרייה קושט ורוהט. על הארץ פרושה מחצלת צבעונית ועליה מפוזרים מושבים: קוביות צבעוניות ערוכות בחצי גורן. במרכז המחצלת מונחת קוביה ועליה פמוט ונר. קירות החדר מקושטים בתמונות רבות מתוך סיפורי ילדים. עציצים בחדר ומתקן לתצוגת ספרים שאת סיפוריהם מספרים בשעת סיפור.

הפעולה נערכת פעמים אחדות בשבוע. לכל קבוצת גיל — ביום קבוע ובשעה קבועה. הכניסה חופשית לכל הילדים בגיל המתאים (אין צורך להיות רשום כקורא בספרייה כדי להשתתף בפעולה, ומשתתפים בה, בדרך כלל, בין 25 ל-50 ילדים. הם יושבים על הקוביות ועל המ-חצלת בחצי גורן ולילדים אלה מספרת ספרנית מאומנת וקבועה סיפור לאור נר. הספרנית אינה קוראת סיפור אלא מספרת (אוחזת ביזה את הספר כדי לרמז

על הקשר שבין הסיפור לספר).
לביצוע פעולה זו קיימות טכניקות שונות:

א. הספרנית מספרת סיפור ואחריו מקרינה סרטון. תוכן הסרטון יכול לה-יות חופף לתוכן הסיפור והוא יבוא כהש-למה לשמיעת הסיפור. אין זה הכרחי. אפשר לספר סיפור ולהקרין אחריו סרטון שאינו חופף, והילדים ייהנו משני סיפורים, שאת האחד שמעו ואת השני ראו (בראשית הפעלת 'שעת סיפור' בספרייתנו ייחסנו חשיבות מרובה לסרטון. הסרטון שימש כפיתיון לילדים, והם באו לראות סרט. לאט-לאט, לאחר סידרת פגישות, חדל הסרטון מלשמש מקור משיכה. הילדים החלו לבוא ל'שעת סיפור' כדי לש-מוע סיפור, והספרנית המארגנת את הפעולה זכתה לתואר 'מספרת הסיפורים').

ב. הספרנית פותחת בהקרנת סרטון, ואינה מסיימת את הקרנתו, אלא מנסה יחד עם המשתתפים הצעירים לחבר סיפור המבוסס על התמונות הבודדות שראו בסרטון.

ג. המספרת פותחת בסיפור אך אינה מסיימת אותו, אלא משתפת את דמיונם החופשי של המאזינים ב'תכנון' סוף הסיפור.

ד. שילוב של קטעי קריאה מן הספר והצגת תמונות ואיורים. כלומר, פה המספרת משתפת באופן פעיל את טקסט הספר ואיוריו. היא מספרת סיפור ומשלבת אותו בקטעי קריאה ובהצגת איורים מן הספר.

ה. שילוב מוסיקת רקע או שירים מוקלטים (רשמקול, תקליט) שיש להם נגיעה לסיפור המסופר. לסיפורי ילדים רבים קיימים תקליטים שהביצוע שלהם טוב. הספרנית יכולה מדי פעם, לשם גיוון, להיעזר בתקליטים אלה, לספר סיפור ול-השמיע מוסיקת רקע, וכן שירים או קטעים מתוך תקליט או רשמקול.

ו. המחזת סיפור בטלוויזיה בעזרת סרט חוזי (וידיאוטייפ). 'מספרת הסיפורים' מגישה לילדים סיפור בעזרת המסך הקטן. הגשה זו דורשת הכנה מדוקדקת מראש ופה אפשר לשלב מוסיקה, קול המספרת, איורים וכד'. בשעת הסיפור יכולים הילדים לשבת ולחזות בספרנית שלהם המספרת סיפור בטלוויזיה... בפעולה מסוג זה המתקיימת אחת לשבוע עם משתתפים קבועים ועם מספרת קבועה, ניתן להגיע להישגים בתחומים שונים ונדגיש שניים:

1. בתחום הרגשי

נוצר קשר אינטימי-אישי בין המספרת לבין המאזינים. המספרת אינה מורה וש-עת סיפור אינה שיעור. לא קיים מתח בין המספרת לבין המאזין, והוא רשאי להשתתף בפעולה או להיעדר ממנה כרצונו.

ההאזנה לסיפור והאווירה הסרת המ-תח תורמות לחוויה: הישיבה בחושך, לאור הנר, משרה אווירה לא רגילה ומעניינת. המפגש של ילדים מחוגים שונים ומבתי-ספר שונים תורם להידוק קשרים חברתיים. המספרת, שהיא נציגת הספרייה, מצ-

סיירת בעיני הילד כדמות חיובית וכל שקשור בספר, בסיפור ובספרייה, הופך להיות גם הוא חיובי.

2. בתחום האינטלקטואלי

העשרת הלשון ואוצר המלים של הילד. המספרות המאומנת מדברת עברית נכונה ומשלבת בסיפוריה מלים חדשות, ובצורה מוסווית חוזרת עליהן כדי לבדוק אם הובנו. כל זה, כאמור, בצורה עדינה ובלתי מורגשת, כדי לא לטעת בלב המאזין הרגשה של שיעור או בחינה.

פיתוח הסקרנות של הילד והרצון לדעת יותר ויותר. המספרות בסיפוריה בעל-פה מעשירה את הסיפור שבכתב. סיפור שבעל-פה הוא אינטרפרטציה לסיפור המודפס וזו יכולה להיות מעניינת יותר. ביצוע טוב של פעולה זו (הכולל העשרה מילולית, הקראה דרמטית; התאמת גובה הקול לסוג הדמויות ולתוכן הסיפור) יכול לדעתנו לעורר את סקרנותו של המאזין לסיפורים אחרים. הוא ירצה לדעת יותר על העולם הקסום שאליו הצליחה המספרות להכניס אותו, ואולי אף יפנה אליה בסוף הפעולה ויבקש ספר לקרוא בבית (לשם כך יעילה גם תצוגת הספרים הנערכת בקביעות בחדר הסיפור).

כאמור, הדגש בפעולה זו מושם על יסוד הקביעות. קביעות המקום. קביעות הזמן וקביעות הביצוע הטוב. מתוך ניסיון ממושך שהיה לנו בתחום זה, ניתן להצביע על מספר הישגים:

1. רבים מן הילדים המבקרים פעם אחת בשעת סיפור מתמידים ובאים מדי-

שבוע. יתר על כן, ילדים אלה מחכים כשעה-שעתיים לפני הפעולה כדי לא להחמיצנה חלילה.

2. מאזינים צעירים, שבביקוריהם הראשונים ישבו כמעט אדישים ולא התערבו במתרחש, החלו לשתף פעולה עם המספרות. שיתוף הפעולה התבטא: ביחסי חיבה בין המספרות למאזין (חיוך, החזקת יד, לטיפה — כשהצד האקטיבי, הוא זה של המספרות, בהשתתפות פעילה וערה במתרחש בשעת סיפור: שאלות, תשובות וכד'.

3. אחוז ניכר מבין המשתתפים בפעולה מתחילים לגלות סקרנות לעולם הספרותי. הם פונים בדרך כלל בסוף הפעולה אל הספרנית-המספרות ומבקשים ממנה לקבל את הספר לקריאה בבית, או שואלים אותה איך אפשר להירשם לספרייה ולקבל ספרים הביתה...

הישגים אלה מעודדים ומדרבנים אותנו להתמיד בקיום פעולה זו, שכן שכרה בצידה, הילדים טעוני הטיפול נמצאים נשכרים.

(נוסף לשעת הסיפור השבועית נעשית פעולה זו גם בעת ביקורים מאורגנים בספרייה. גני ילדים, כיתות בתי ספר, מרכזים לבקור עם מוריהם בספרייה לשם הכרות עמה. הסיור בספרייה משולב בסיפור, ואז הביקור בספרייה אינו סתם טיול נחמד, אלא יש בצידו גם הנאה וחינוך.)

ב) סיפור באוזניות

חסרונותיה של שעת סיפור שהיא מת-

לעולם הסיפור, הספר והספרייה. הפעולה אינה מוגבלת בזמן מסוים כמו שעת סיפור הניתנת אחת לשבוע בלבד. פה אפשר להאזין לסיפורים בכל עת, כל זמן שספריית הילדים פתוחה. המאזין הצעיר מתבודד בעולם קטן של אגדה וסיפור. הוא יושב עם אוזניות צמודות לאוזניו ומאזין ביחידות לסיפור, עם זאת, אין הוא שרוי בבדידות, שהרי הוא אחד ממעגל המאזינים.

ברור שאוזניות אינן יכולות למלא את מקום שעת הסיפור. חסר פה הקשר האינטימי-אישי של המאזין עם המספרות אשר כה חשוב לציבור זה של ילדים. אבל במקום שאין אפשרות לפעולת שעת סיפור ניתן למלא את מקומה על-ידי סיפור באוזניות או לשלב שעת סיפור וסיפור באוזניות לסירוגין, כיוון ששתי הצורות משלימות זו את זו.

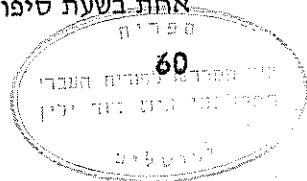
סיכום

אנו משוכנעים שפעולות כמו שעת סיפור וסיפור באוזניות יכולות לתרום רבות לחיזוק עולמם הרגשי והאינטלקטואלי של הילדים ובזה להביא לקירובם אל הספר ואל הקריאה בכלל.

קיימת אחת לשבוע בלבד לכל קבוצה (מינטיים קיימות שתי קבוצות) ומספר משתתפיה בהכרח מצומצם לילדים היכרו לים לבוא באותה שעה. כמו כן, הצלחת הפעולה תלויה בראש ובראשונה במספרות הטובה (היודעת את מטרות הפעולה, היודעת לספר, המצליחה...). וזאת לא תמיד ניתן להשיג. על כן הוחלט בצד שעת הסיפור ליזום פעולה אחרת שאינה מוגבלת בזמן ובמרחב עד מסוים, ואינה תלויה בחיפוש אחר כוח אדם מתאים שינהל את הפעולה בהצלחה. החלטנו ליזום את השמעת סיפור באוזניות.

מן המרכזות יוצאים עשרה זוגות אוזניות מחוברות לפטיפון או לרשמקול, המונחים ליד הספרן. הילד יושב על קוביה צבעונית, מרכיב את האוזניות, ומאזין לסיפור מוקלט (אין זה מפריע לקוראים אחרים שכן רק מרכיב האוזניות שומע את הסיפור).

השילוב של אוזניות-סיפור-תקליט, הוא שילוב מסקרן ומושך. הילד אינו יכול להישאר אדיש למראם והוא חפץ להרכיב אוזניות ולשמוע סיפור. השמיעה מביאה לידי הנאה ולידי רצון להתקרב

ה ת ו כ ן

3	עיון ומחקר ילדות יהודית בארצות המזרח — גרשון ברגסון
10	קווים להתפתחותה של ספרות ילדים בשפה הערבית — אליהו אגסי
14	ניקוד ספרי ילדים — מאיר בראלי
16	הערות למאמרו של מ. בראלי — אלכס זהבי
18	דמויות אגדות אנדרסן בלבושן העברי — אוריאל אופק
25	עיון חוזר באגדותיו של אנדרסן — ירדנה הדס
29	מיתודה ההיגד הפולקלורי — דרך לעידוד הקריאה — אליעזר מרכוס
36	ביקורת הטכניקה ב"בצילו של עץ הערמון" — שמואל ברגסון
42	הבריחה — אלכס זהבי
45	פרס ראשון — צפריה גר
49	סיפור שהמבוגרים לומדים ממנו והילדים מתחיים בו — מרים רות
50	ממדף הספרים סקירת ספרים לכיתות נמוכות, בינוניות וגבוהות
54	משוט בעולמנו בין קרית-שמונה לדימונה — יהואש ביבר
57	שירותי הספרייה הציבורית לילדים טעוני-טיפוח — מיכל שרף
62	שמות המאמרים באנגלית

SIFRUT YELADIM VANOAR
JOURNAL FOR CHILDREN AND YOUTH LITERATURE

No. 5

October 1975

18 King David St.

Jerusalem

SUMMARIES

Jewish Childhood in Eastern Lands	G. Bergson	3
Lines of Development in Children's Literature in the Arabic Language	Eliyahu Agasi	10
Vocalization in Children's Literature	Meir Bar-Eli	14
Vocalization in Children's Literature	Alex Zehavi	16
Anderson's Tales in Hebrew Gar	Uriel Ofek	18
A Review of the Tales of Hans Christian Anderson	Yardena Hadas	25
Folklore Legends — a Way of Encouraging Reading	Eliezer Marcus	29
The Literary Technique in "In the Shade of the Chestnut Tree"	Shmuel Bergson	36
"The Escape"	Alex Zehavi	42
"First Prize"	Tzafirra Ger	45
A Story from which Adults Learn but Children Enjoy	Miriam Roth	49
From The Book Shelf — a review of new books		50
Between Kiryat Shmona and Dimona	Yehoash Bieber	54
Public Library Services for Culturally Deprived Children	Michal Sherf	57